Бүгү чурттарның пролитарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 237 (9307) Воскресенье, 1973 чыл, октябрь 7 | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

БАЙЫРЛАЛ-БИЛЕ, БАШКЫ!

Башкылар хүнү. Бөгүн бистиң Төрээн чуртувустуң кайы-даа булуңнарында бүгү-ле кижилер башкылар хүнүн демдеглеп, байырлап турар. Кижилерниң билиин хынаарынга, чаа чүүлдерни тайылбырлаарынга амгы үениң машиналарын ажыглап-даа болбайн аан, харын ажыглап-даа турарла. Ынчалза-даа сагыш-сеткилдиң арыг-шынчызының үлегерин көргүзер, эртем-билиглиг, арыг шынчы башкының бодун кандыг-даа болбаазын машина солуп шыдавас.

Ынчангаш бөгүн — онза байырлалдың хүнү. Бөгүн бистиң улузувус чечектерни башкыга тудуп, оон буянныг болгаш берге ажыл-ижи дээш өөрүп четтиргениниң сөстерин сеткилиниң ханызындан сөглеп турар.

Коммунистиг партия болгаш Совет чазак өзүп орар салгалдың өөредилгезиниң, кижизидилгезиниң айтырыгларынче, школаның ажылын чаа чадаже көдүрериниче, башкының ролюн болгаш ат-алдарын бедидериниче доктаамал кичээнгейни салып келген.

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партия болгаш чазактың эрткен чайын хүлээп алган документилери улус өөредилгезиниң хөгжүлдезинге чаа чугула базым дээрзин совет башкылар билип, боттарының ажыл-ижин улам экижидип, бүгү чүүлдерни кылыры чигзиниг чок.

Оон идегелдиг барымдаазы болза эрткен өөредилге чылында совет школалар, оон иштинде бистиң Тыва АССР-ниң школалары, өөредилге кижизидилге ажылынга кошкү чедиишкиннерни чедип алганы болур. Биске 5500 ажыг өөреникчилер хүндүскү болгаш кежээки сес чыл школаларын доосқан, а 2500 хире оолдар, кыстар ортумак эртем дугайында аттестаттарны холга алган. Оон ангыда дыка хөй аныяктар профессионал-техниктиг училищелерин болгаш ортумак өөредилге черлерин доозуп, улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажылдай бергилээн.

Нииити билиг школаларынга өөредилгениң шынары чыл бүрүде бедип турар. Чылдың түңнели-биле республикага 13 школалар, 1083 башкылар багай демдек чок өөредилгени чедип алган. Чонунга макталдыг, хүндүткелдиг башкыларның аразында хоочун-даа, аныяк-даа салгалдың кижилери бар болуп турары онза өөрүнчүг. Оларның санынга Эрзинде А. В. Кукаринни, Р. М. Аракчааны, Барыын-Хемчикте Е. Е. Байырны, Таңдыда Г. А. Орлованы, В. Д. Оюнну, Бай-Тайгада С. Н. Хертекти, Чөөн-Хемчикте Е. И. Антонованы, О. Л. Бичии-Уругну, С. С. Саттыны, Улуг-Хемде Е. С. Рукосуеваны, Е. К. Сокозованы, Кызылда П. А. Мистрюкованы, А. И. Казанцеваны, медицина училищезинде И. В. Борисенкову, башкы училищезинде С. П. Зыряновану, кооперация училищезинде Е. И. Даргатты болгаш оон-даа ыңай хөй-хөй башкыларны адап болур.

Бистиң чуртувуста улустуң башкылары, шынап-ла, бүгү чонунуң кичээнгейи болгаш хүндүткели-биле хүрээлеткен. Хөй-хөй башкылар чазактың дээди шаңналдарын алгылаан, ажылчы чоннар депутаттарының Советтеринге соңгуткулаан. Оларның аразында Барыын-Хемчик районнуң Ак-Довурак школазының башкызы С. С. Тамдын-оолга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан, а Улуг-Хем районнуң Үрбүн школазының башкызы В. О. Түлүш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгуткан болгай.

Бистиң алдарлыг интеллигенциявыстың эң хөй санныг отряды болур совет башкылар социалистиг идеологияны бадыткаарынга, чаа кижини — коммунизм тургузукчузун — кижизидеринге партияның шынчы дузалакчылары болуп келген болгаш болур-даа.

Ынчалза-даа амыдырал чаңгыс черге турбайн, үргүлчү бурунгаарлавышаан, башкыларга чаа негелделерни салып турар. Бо бешки чылда аныяктарның бүгү нииити ортумак өөредилгезинче бүрүн шилчиириин хандырары, школаларның болгаш өөредилге черлериниң материалдыг баазазын улам быжыглаары, өөредилгениң шынарын бедидери, школачыларны хөй-ниитиге ажыктыг күш-ажылга идепкейлиг белеткээри — чугула сорулга. Аныяктарның өөредилгезиниң болгаш кижизидилгезиниң бүгү херээ чаа салгалга коммунистиг бүзүрелди база моральды, социалистиг Төрээн чуртунга кызыгаар чок бердинген чорукту, интернационализмни болгаш совет патриотизмни кижизидеринге бараан болур ужурлуг.

Маңаа чедиишкинниг болуру хөй чүүлдерден, чижээ, өөредилге-кижизидилгелиг ажылды улам экижидеринден, школаларда мурнакчы, үнелиг дуржулганы бүгү башкыларның чогаадыкчы ёзу-биле шиңгээдип алырындан кежээки болгаш бот-өөредилгени хөгжүдеринден, профтехниктиг өөредилге черлери-биле быжыг харылзаадан хамааржыр.

Бо талазы-биле бистиң ниитилеливис совет башкылардан чаа, практиктиг ажыл-херектерни, чогаадыкчы чорукту манап турар. Орта төлептиг болурда, башкы боду өөреникчилерге болгаш чонга хуу үлегерни көргүзер, коммунистиг аажы-чаңның, идейлиг бүзүрелдиң, бедик культураның, шынчы чоруктуң болгаш ханы эртем-билигниң эдилекчизи, суртаалчызы болур ужурлуг.

Бөгүн совет улус башкыларга эң-не хөй чечектерни сунуп турар. Ынчаарга башкының өөредилге чылын эртер оруу шуптузу-ла чечектер-биле шиметтинмээн. Аңаа бергелер-даа таваржыр. Башкының чаагай ижинге партия, совет, профэвилел, комсомол организациялары дузалажыры чугаажок. Ынчалзажок школага өөредилгениң болгаш кижизидилгениң кол үүргези башкының эктинге салдынар.

Ынчангаш бөгүн онза бүзүрел-биле чугаалап тур бис: сеңээ улуг чедиишкиннерни күзедивис, Башкы!

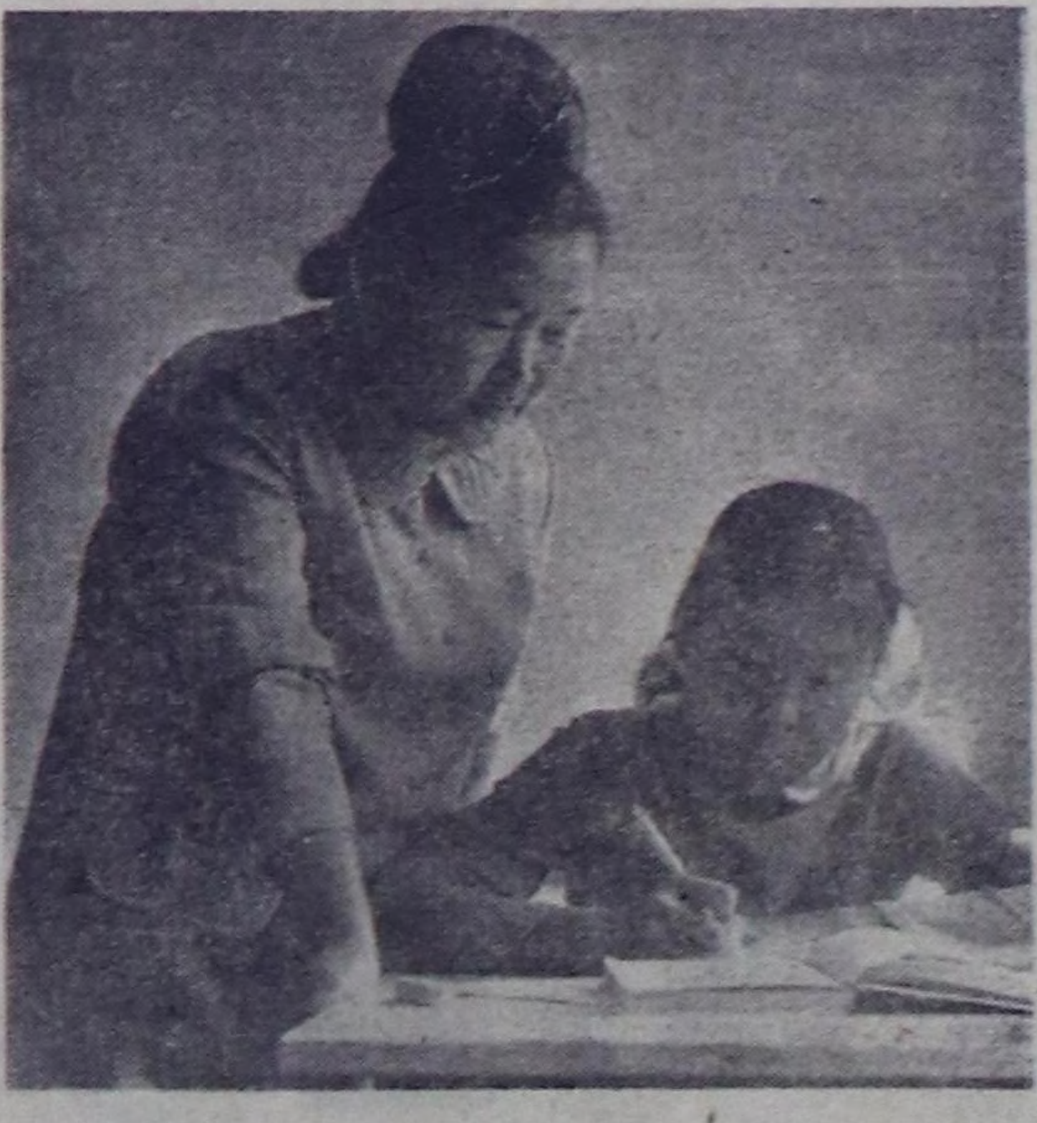

Тыва АССР школаларының алдарлыг башкызы Седенбаа Сандыевна Тараачы Самагалдай ортумак школазының 5—6 класстарында тыва болгаш немец дылдар башкылап, Ленинградтың Жданов аттыг Күрүне университединге алган эртем-билиин аныяк өскенге дамчыдып берип, үре-түңнелдиг ажылдап чоруур мурнакчы башкыларның бирээзи.

Аныяк кижи бүрүзүнге ортумак эртемни бээр дугайында партияның болгаш чазактың салып турар улуг сорулгаларын амыдыралга боттандырар херекке төлептиг үлүүн киирип чоруур башкының өөреникчилеринден көдээ ажыл-агыйның мурнакчылары, түскай эртемниглери, башкылар, эмчилер, комсомол ажылдакчылары болганнарны санаары берге.

— Бичии чаштарның эртемнин далайынче, амыдыралче оруун ажыдып, улуг болгаш харыысалгалыг ажылды бүдүрүп чорууруну бодап кээрге, чоргааралың хайнып, ам-даа эки ажылдаксаан кээр. Мээң кол-ла сорулгам — башкылап турар эртемнеримниң талазы-биле багай демдек алыр чорукту шуут болдурбас, башкылаашкынның аргаларын ам-даа байыдары, үргүлчү өөренири болур — деп, Седенбаа Сандыевна чугаалап турар.

ЧУРУКТА: Тыва АССР школаларының алдарлыг башкызы С. С. ТАРААЧЫ кичээл үезинде.

Сөзү болгаш фотозу А. ЧАРАШ-ООЛДУУ.

Кызылда № 7 школаның эге класстар башкызы Валентина Сергеевна Медведева бодунуң күш-ажылчы амыдыралының чээрби беш чылдарын бичии чаштарны өөредириниң болгаш кижизидериниң херээнге тураскаадып келген. Оон башкылаан класстары чыл бүрүде эки көргүзүгнү чедип ап, өөреникчилери ханы билиглиг болгаш быжыг чурумнуу-биле онзаланып турар. Ээлдек-эвилең, сагыш човангыр башкы өөреникчилерниң, башкы эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алган.

ЧУРУКТА: № 7 школаның 2 «б» класының өөреникчилери Башкылар хүнүн таварыштыр боттарының башкызы В. С. Медведевага байыр чедирип тур.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

АКЫ-ДУҢМА РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ ӨГ-БҮЛЕЗИНДЕ

Грузин ССР-ге Улустарның найыралы орденни тывыскан

Грузин Совет Социалистиг Республика акы-дуңма улустарның чаңгыс эптиг улуг өг-бүлезинге ёзулуг чечектелиишкинни чедип алган. Коммунистиг тургузуушкунга оон салыышкынын бистиң партиявыс, Совет күрүне төлептиг-биле үнелеп турар. Ол республиканың тугунда үш орден бар. Октябрь 5-те аңаа Төрээн чурттуң база бир шаңналын — Улустарның найыралы орденин кадаан. Грузия өске бүгү республикалар-биле кады ССР Эвилелиниң 50 чылының бүдүүзүнде ол орден-биле шаңнатканы билдингир.

Ук орденни тывсырынга холбаштырган Грузияның КП Төп Комитединиң болгаш республиканың Дээди Совединиң каттышкан байырлыг хуралынга Грузияның КП ТК-ның кежигүннери, республиканың Дээди Совединиң депутаттары, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының удуртукчулары, үлетпүрнүң, көдээ ажыл-агыйның, эртемниң болгаш культураның мурнакчылары чыылган.

Грузин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Г. С. Дзоценидзе хуралды ажыткан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежневти баштадыр СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң составын хуралдың киржикчилери хүндүлүг президиумга улуг сорук кириишкин-биле соңгаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленкога сөс берген.

Совет Эвилелин турузарынга болгаш быжыглаарынга, бистиң чурттуң улустарының акы-дуңма найыралын быжыглаарынга ачы-хавыязы дээш, коммунистиг тургузуушкунга улуг салыышкыны дээш Грузин ССР-ниң шаңнаткан кайгамчыктыг шаңналы — Улустарның найыралы ордени дээш, партияның Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден А. П. Кириленко чыылганнарга болгаш оларның нүүрүнде республиканың бүгү ажылчы чоннарынга чүректиң ханызындан байыр чедирген.

Тбилисиже чорупп турумда, меңээ берген база бир даалганы ам өөрүшкү-биле күүседир-дир мен деп, А. П. Кириленко чугаалаан. Бистиң партияның Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежнев бо кайгамчыктыг болуушкун-биле холбаштыр оон бодунуң хууда байырын чедирип, Грузияның коммунистеринге, бүгү ажылчы чоннарынга бистиң Төрээн чурттуң чаагай чоруунга чаа-чаа улуг чедиишкиннерни болгаш хууда амыдыралынга аас-кежикти күзээнин дамчыдарын дилээн чүве.

Силерниң алдарлыг республиканарның тугунда Ленинниң ийи ордени болгаш Октябрь революциязының ордени-биле кады Улустарның найыралы орденниң чайнап турарынга бүгү совет улус силерниң-биле кады өөрүп турар. Ол — бистиң партияның ленинчи национал политиказының ёзулуг тиилелгезиниң демдээ-дир!

Экономиканы болгаш культураны хөгжүдеринге, кижилерниң угаан-бодал өзүлдезинге канчаар-даа аажок улуг чедиишкиннер — совет улус Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле акы-дуңмалышкылар болуп, чаңгыс аай интернационалчы өг-бүле болуп, чаңгыс аай бүгү совет улус болуп алгаш, чартык чүс ажыг чыл үе дургузунда тургузукчу күш-ажылдың үүлезин бүдүрүп келгеннер. Бисте республика бүрүзү тургузукчу улуг ажыл-ишке — коммунизм тургузуушкунунга бодунуң киржип турарынга чоргаарланыры-даа чөптүг.

Грузияның ажылчы чоннары бистиң бүгү улустарывыстың хамыктың мурнунда улуг орус улустуң акы-дуңма дузаламчызының ачызында төөгүлүг кыска хуусааның иштинде амгы үениң күчүлүг үлетпүрүн тургузуп, көдээ ажыл-агыйны үндезини-биле чаарткан, эртемниң болгаш социалистиг культураның хөгжүлдезинге улуг чедиишкиннерни чедип алган. Совет эрге-чагырганың туруп келген чылдарында мында мурнакчы техника-биле дериттинген муң ажыг бүдүрүлгелерни тудуп тургускан. Оларның аразында Руставы хоорайда металлургияның болгаш химияның улуг-улуг заводтары, марганец рудазын казарының хөй-хөй бүдүрүлгелери, Кутаисиниң автомобиль, Батуминиң нефть болбаазырадыр, Тбилисиниң электровоз кылыр заводтары, Горийниң хөвең-саазын комбинады болгаш өске-даа бүдүрүлге черлери тургустунган. Революция мурнунда бүдүн чылда бүдүрүп турганы хире үлетпүр продукциязын амгы үеде республикага дөрт-ле хүн иштинде кылып турар апарган.

Грузия бөгүн демир-орук электровозтарын болгаш дүрген ужар самолёттарны, чүък автомобильдерин болгаш суг адаанда чалгынныг далай судноларын, демир чондурар станоктар болгаш бажың тудар краннарны, минералдыг чемишчидилгелерни болгаш химиктиг волокноларны, электроннуг санаалга машиналарын, чазыг чок приборларны болгаш өң-өң өске-даа нарын үлетпүр кылыгларын бүдүрүп үндүрүп турар. Грузияның кат-чимизин болгаш шайын-даа, арагазын болгаш таакпызын-даа бистиң Төрээн чурттуң бүгү-ле булуңнарында улуг хүндүлеп турар.

Грузияның социалистиг улус ажыл-агыйы — амгы үениң хөй адырлыг, ол Бүгү-эвилелдиң экономиказынга эң чугула черни ээлеп турар.

Совет Эвилелиниң бүгү-ле нацияларының болгаш биче улустарының чаңгыс эвилелин болгаш найыралын быжыглаарынга шиитпирлиг рольду Коммунистиг партияның удуртукчу ажыл-чорудулгазы ойнап турарын А. П. Кири-

(Уланчызы 3-кү арында).

ТИИЛЕКЧИ АВТОКОЛОННА

Сентябрьның үшкү декадазында дүжүт сөөртүрүнге автотранспорт ажылдакчыларының социалистиг чарыжының түңнелдерин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш облпрофчөвүлел көрген.

Тыва транспорт эргелелиниң Кызылда № 3 автотранспорт бүдүрүлгезиниң (директору **В. Н. Петров**, парторганизация секретары **А. Г. Фомичев**, профэвилел комитединиң даргазы **Н. Г. Черноусов**, комсомол организациязының секретары **В. Фроленко**) автоколоннаазын тиилекчи деп санаан. Ол колоннаның планын 206,5 хуу, тонна-километрлиин — 219,2 хуу кылдыр күүсеткен.

№ 3 АТБ-ниң автоколонна коллективинге Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелдиң шилчиир Кызыл тугун база 1000 рубль акша шаңналын тывыскан.

«Трансельхозтехниканың» Кызылда автобүдүрүлгезиниң, «Сельхозтехниканың» Бии-Хем салбырының автоколонналарының база эки ажылдааның демдеглээн.

КЫЗЫЛ ТУК — КАА-ХЕМЧИЛЕРДЕ

Каа-Хем районнуң ажыл-ишчилери сентябрьның сөөлгү он хонуунда мал чемин белеткээринге эки түңнелдерни чедип алган. Октябрь 1-де байдал-биле алырга, район сиген белеткээр планын 95,3 хуу, силос салырын 118,2 хуу күүсеткен болгаш саваң бөлүп, сарааттаарын база малдың бөдүүн чемнерин белеткээрин күжениишкинниг үргүлчүлеп турар.

Мал чеминиң белеткелиниң талазы-биле сентябрьның сөөлгү он хонуунда бедик көргүзүглерни чедип алганы дээш, СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш облпрофчөвүлелдиң шилчиир Кызыл тугун ол районга тыпсырын шиитпирлээн турган болгай. Бурунгу хүн районнуң ажылчы чоннарының төлээлекчилериниң хуралынга ол тукту СЭКП Тыва обкомунуң ийиги секретары В. Н. Филиппов байырлалдыг байдалга тывыскан. Хуралга олуруушкуннарның болгаш районнуң ажылчы чоннарының өмүнээзинден сөс ап чүве чугаалааш, СЭКП райкомунуң ийиги секретары Ш-М. Х. Сераадар каа-хемчилер беш чылдың шиитпирлиг үшкү чылында планныг бүгү сорулгаларны долдур болгаш ажыр күүседир дээш, ам-даа улам күжениишкинниг ажылдаар дээрзин бүзүреткен.

КҮСКҮ ИШТИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

ИНТЕРВЬЮ

Каа-Хемниң колхозтары болгаш совхозтары бо күзүн кылып чоруткан ажылдарының түңнелин үндүрүп турар. Тараа ажаап алышкынын, оңу күрүнеге садарын, нииттиниң малынга чем курлавырын тургузарын канчаар боттандырганын чугаалап бээрин ол районда «Тиилелге» колхозтуң баштаар чериниң **даргазы В. М. Рыжовтан** бистиң корреспондентивис дилээн.

— Колхозта нииити тараа шөлү 5750 гектар. Оон шупту 8700 тонна дүжүттү алдывыс — деп, Владимир Матвеевич беседазын эгелээн. — Кол культура кызыл-тастың бир гектарынга онааштыр 14,4 арбайны — 23, суланы — 13 центнерни ажаап алыр аргалыг болдувус. Ол дээрге агротехниканың чурумнарын шыңгыы сагып, часкы тарылганы өй-шаанда чорудуп, чайгы ажаалданы бедик деңнелге эрттирип, күскү ажаап алышкынны агаар-бойдустуң байдалынга дүүштүр чоруткан ачызында чедип алдынган дээрзин демдеглеп кагбас аргажок.

Бо бүгү чедиишкиннер — колхозга партия, комсомол болгаш профэвилел организацияларының социалистиг чарышты дээштиг организастааның түңнели-дир. Часкы болгаш күскү кампанияларга эң дээре көргүзүглер дээш чарышты чарлаан турган. Ол талазы-биле күскү ажаап алышкын сезонунда 821 тонна тарааны ажаап, бастырган Даваа Дойбан тиилекчи болуп үнген. Хоочун механизатор Владимир Барбалдай сезонда 695 тоннаны ажаап алгаш, ийиги черни ээлээн. Аныяк комбайнер Андрей Бахарев хоочуннардан чыдып калбаан, ол 625 тонна тарааны бастырып, ажаагаш, үшкү черже үнген. Бистиң комбайнерлеривис мурнундагы чылдардан бүдүрүкчүлүг ажылдааның демдеглевес арга жок. Бир хүнде-ле чаңгыс комбайнга онааштыр ортумаа-биле 30 гектарны ангылап ажаап алган чорук ажаап алышкынның темпизин дүргедеринге кайгамчык үнелиг рольду ойнаан.

— Ажаап алышкынга бо чылын оон өске кандыг чаа арга ажыглаан силер, Владимир Матвеевич?

— Кандыг-ла чаа чүүл тып-тып келир болдур, бис ову боттарывыстың дуржулгавыска ажыглаарын кызыдып келген бис. Бо чылын бистиң механиквис Алексей Бортников ажаап алышкынның изиг түлүк үезинде чаа ажылдап турар аныяктарны өөредир, үрелиишкин болу берген таварылгада дузалаар, үе, суг, кывар чүүл кудуп алырынга шак-үе чидирбезинге таарымчалыг арганы тыпкан. Оон инициативазы-биле Василий Синютинниң болгаш Виктор Порсинниң эдикчилер звенозун тургускан. Олар комбайнер өөрүнүң тура душпейн ажылдаарынга улуг дузаны чедирип, боттарының хүлээлгезин ак-сеткилдиг күүсеткеннер. Алексей Самарин биле Николай Бурнушев составтыг техниктиг ажаалда звенозу база багай эвес ажылдаан. Черле бо күзүн хову ажылдакчылары кажангызындан артык эки ажылдааның айтып каайн.

— Күрүнеге тараа садар талазы-биле планныг онаалда канчаар күүсеттингенил, дарга?

Бистиң быжыг планывыс 2600 тонна, немелде онаалда-биле катай 3340 тонна тараа дужаар турган бис. Ону бо айның эгелинде-ле бүрүн күүсеттивис. Мал чеми тараалар болгаш үрезин бүрүн урдунган. Колхоз 3000 гектар черни күзүн андарар тургаш, планны ажырган.

«Мал чеми-даа бисте муң чок деп хөөрем чокка чугаалап болур. 2032 тонна сиген белеткеп алыр тургаш, оон 150 тоннаны ажыр сарааттаан бис, а 10 муң тонна силос планын 10.400 тонна кылдыр күүсеттивис. Оон ыңай 200 тонна көк сула сенажып база салып, саванны тараа шөлдеринден чайлаткаш, бүрүн сарааттап алган бис.

Мал чеминиң белеткелин тараа ажаап алышкыны-биле бир дөмей үнелеп көрүп турар бис. Кышкы үеде малдың продуктулуун бедидериниң үндезини ол дээрзин бистиң ажылчыларывыс ыяк билир. Орта ийи звено ажылдап күзээн. Оларның аразынга чарыштың бирги одуруунга Владимир Морозовтуң звенозу тиилекчи болуп үнген.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

КҮСКҮ ХОВУ АЖЫЛДАРЫН ЧЕДИИШКИННИГ ДООЗАР БОЛГАШ ЧАА КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ЧЫЛЫНГА ҮЛЕГЕРЛИГ БЕЛЕТКЕНИР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ РЯЗАНЬ ОБЛАСТЫҢ КОЛХОЗЧУЛАРЫНЫҢ, СОВХОЗТАР АЖЫЛЧЫННАРЫНЫҢ, КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ МЕХАНИЗАТОРЛАРЫНЫҢ БАЗА СПЕЦИАЛИСТЕРИНИҢ ИНИЦИАТИВАЗЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Рязань областың көдээ ажыл-агыйының ишчилери социалистиг чарышты калбак нептереткеш, 1973 чылда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдеринге эки түңнелдерни чедип алган. Область гектар санындан бир-ле дугаарында 19 ажыг центнер тарааны алган. А чамдык ажыл-агыйлар гектардан-на 22-ден 40 центнер чедир дүжүттү алган. 1972 чылдыынга деңнээрге обласка тараа бүдүрери 861 муң тонна, азы 62,5 хуу көвүдээн. Күрүне шыгжамырынга 872 муң тонна тарааны урун, улус ажыл-агый планын ийи ажыг катап ажыр күүсеткен. Картофельдиң, чигир свёклазының, ногааларның, мал чеми культураларның бедик дүжүдүн өстүрген.

Дүжүттүң өзүлдези, тарааны, үнүш ажылының өске-даа продуктуларын бүдүрериниң, белеткээриниң көвүдээни — чер ажылының культуразының бедээниниң, тарылга шөлдериниң структуразының сайзыраанының болгаш эң дүжүткүр тараа культураларының тарылгаларын калбартканының түңнели-дир. 1973 чылда областың ажыл-агыйларынга тараа культураларының тарылгазы 1972 чылдыынга деңнээрге 134 муң гектар азы 12,5 хуу немей өскен.

Областың ажыл-агыйлары малдың бүгү чүзүннериниң баш санын өстүрүп, оон продуктулуун бедиткен, кыштаглаашкынны организастыг эрттирген. Эътти, сүттү, чуургаларны, дүктү бүдүрериниң, күрүнеге садарының талазы-биле планнарны, социалистиг хүлээлгелерни ажыр күүсеткен. 1972—1973 чылдарның кышкы үезинде мал ажылының продуктуларын бүдүрерин көвүдедир дээш социалистиг чарыштың түңнелинде бо обласка СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Кызыл тугун тывыскан.

Көдээ ажыл-агыйның орай быжар культураларының ажаап алышкынын доосупшаан, областың колхозтары, совхозтары келир чылдың дүжүдүнге быжыг үндезинни тургузуп, мал чемнериниң курлавырларын көвүдедип, малдың продуктулуун бедидип турар. Күзүн чажар тараа культураларының тарылгазын калбарткан, чер андарылгазын, эки шынарлыг үрезин белеткелин организастыг чорудуп турар. Түс черниң органиктиг чемишчидилгелерин белеткээр, шөлдерге чедирер түскай бригадаларны, отрядтарны тургузуп турар.

Рязань областың колхозчулары, совхозтар ажылчыннары, көдээ ажыл-агыйның механизаторлары болгаш специалистери күскү хову ажылдарын чедиишкинниг доозар, чаа көдээ ажыл-агый чылында үлегерлиг белеткенир деп кыйгырыгны көдээ ажыл-агыйның бүгү ажылчыларынга «Советская Россия» солунну дамчыштыр үндүрген.

Рязань областың көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының эгелээшкинин бүгү хемчег-биле деткиир болгаш калбаа-биле нептередир ужурлуг деп, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели санап тур. Ол эгелээшкин көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин улам ыңай көвүдедир талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездиниң төөгүлүг шиитпирлеринге көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының төлептиг харыызы болур.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң **доктаадыры болза:**

1. Күскү хову ажылдарын чедиишкинниг доозар болгаш чаа көдээ ажыл-агый чылынга үлегерлиг белеткенир талазы-биле Рязань областың колхозчуларының, совхозтар ажылчыннарының, көдээ ажыл-агый механизаторларының болгаш специалистериниң инициативазын чүүлдүг деп көөр.

2. Рязань областың көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының үлегерин ёзугаар күскү хову ажылдарын чедиишкинниг доозар, мал кыштагладышкынын үлегерлиг эрттирер дээш, а ол ышкаш 1974 чылдың тарылгазынга өй-шаанда белеткенир, беш чылдың дөрткү чылында бүгү көдээ ажыл-агый культураларының бедик дүжүттерин алыр дээш, колхозтарның, совхозтарның, салбырларның, бригадаларның, механизастаан отрядтарның болгаш звеноларның социалистиг чарыжын улам калбартырының хемчеглерин алырын РСФСР-ниң Көдээ ажыл-агый министерствозунга, РСФСР-ниң Совхозтар министерствозунга, РСФСР-ниң Белеткелдер министерствозунга, РСФСР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунга, Россельхозтехникага, автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, крайкүүскомнарга болгаш облкүүскомнарга хүлээдир.

КӨДЭЭ ШКОЛА: амгы байдал болгаш перспективалар

СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин боттандырбышаан, Чөөн-Хемчик районнуң школалар коллективтери тоску беш чылда аныяктарның бүгү-ниити ортумак өөредилгезинче шилчилгени доозар, школачыларның билииниң шынарын улам бедидер дээш ажылдап турар.

Сөөлгү чылдарда партия Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели школа база улус өөредилгезиниң дугайында чугула документилерни, оон иштинде бо чылдың чайынында «Көдээ ниити билиг школаларының ажылдаарының байдалдарын улам экижидер хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган. Ында айыткаңы болза: «Социал-экономика болгаш культура тургузуушкунунуң, хоорай биле көдээниң аразында боттуг ылгалдарны ажып эртериниң талазы-биле СЭКП-ниң XXIV съездизиниң салган сорулгаларын боттандырарынга көдээ ниити билиг школазы чугула ужур-дузалыг».

1972—1973 өөредилге чылының эгезинде бистиң районнуң ниити билиг школаларынга 8746 уруглар өөренип турган болгаш оларның иштинден 8099 кижи дараазының класстарынче шилчээн ийикпе школаларын доосkан. Теве-Хаяның сес чыл (директору Д. Саая, партия бөлүүнүң организакчызы Л. Сат), Чадаананың № 1 ортумак (директору З. Куулар, партия организациязының секретары С. Сат), Чадаананың № 2 ортумак (директору Н. Барахтаев, партия организациязының секретары Е. Антонова) болгаш өске-даа чамдык школалар өөредилге талазы-биле бедик түңнелдерлиг болгулаан. Ниитизи-биле алырга, эрткен өөредилге чылын районда 96 класстар, 146 башкылар багай демдек чок доосkан. Кичээлдерниң утказын, шынарын бедидер дээш, өөредилгениң ажыктыг хевирлерин болгаш аргаларын ажыглап турар башкылар бисте бар. Оларга Чадаананың № 1 школазында С. Чашпын, Чадаананың № 2 школазында В. Волченко, Е. Антонова, Баян-Талада Б. Куулар, Теве-Хаяда С. Сат, Алдан-Маадырда Л. Метке, Шемиде М. Шагдыр, Хөр-Тайгада О. Бичии-Уруг болгаш өске-даа башкылар хамааржыр.

Школалар ажылының чединишкини оларның удуртукчуларындан, башкылар коллективтерин сырый каттыштырып, үре-түңнелдиг күжениишкин-биле хөделиринче эвилелдээринден хамааржыр. Өөредилге-кижизидилгелиг ажылды билдилиг башкарып турар, дуржулгалыг удуртукчулар бистиң школаларывыста бар. Чижээ, Алдан-Маадыр, Хөндергей, Бора-Тайга, Хайыракан школаларының директорлары Түмен-Байыр Ооржакты, Дадар-оол Монгушту, Доктугу Ондарны, Сорулга Кууларны, Чадаананың № 1 болгаш № 2 школаларының өөредилге эргелекчилери Тамара Доңгакты, Тамара Ооржакты адап болур.

Сөөлгү чылдарда бистиң школаларывыстың болгаш интернаттарывыстың материалдыг баазазы элээн экижээн, өөредилге кабинеттери, мастерскаялары дериттинген. Долчулап чугаалаарга, уругларны өөредиринге, башкыларның ажылдаарынга база чурттаарынга таарымчалыг байдалдар колдуунда тургустунган болгаш улам экижип турар.

Ынчалза-даа чамдык школаларның болгаш башкыларның ажылында улуг четпестер амдаа бар. Бажың-Алаак, Хөрүмдаг школаларының, Иймеде, Суг-Аксында, Шемиде аңгы-аңгы класстарның өөредилгезиниң шынары куду болгулаан. Ылаңгыя эрткен чылын кол эртемнерге — орус дылга база литературага 492, математикага 409 өөреникчи багай демдектерлиг болганы онза дүвүренчиг.

Мындыг четпестерни чамдык школа удуртукчуларының болгаш башкыларның эртемниң башкылаашкынын экижидер дээш чогуур сагыш салбайн, эрги арга-биле ажылдап, школа иштинге хыналданы болгаш удуртулганы куду деңнелдиг тургузуп келгени-биле тайылбырлаар херек.

Совет кижилерни, ылаңгыя аныяктарны күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнге кижизидерин улам күштелдирериниң эргежок чугулазын амгы үе негеп турар. Бо талазы-биле районнуң школалар коллективтери эвээш эвес ажылдарны кылгылаан. Он школада өөреникчилерниң бүдүрүлге бригадалары тургустунган. Чадаананың № 1, Ийме, Бажың-Алаак, Шеми, Бора-Тайга школаларының бүдүрүлге бригадаларының төптерин чаагайжыды кылып, уругларның ажылчын чедиишкинниг организастап турарын, орта Ленин аттыг, «Искра» колхозтарның, «Большевик», «Алдан-Маадыр» совхозтарның удуртукчулары улуг дуза чедиргенин демдеглээр херек. Ынчалза-даа Суг-Аксы, Чыраа-Бажы ортумак школаларда бүдүрүлге бригадаларының төптери мынчага туттунмаан, өөреникчилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга чогумчалыг чүүлдер тургустунмаан. «Сүт-Хөл» болгаш «Чыраа-Бажы» совхозтарның директорлары чүвениң алыс ындын бодап, бо чугула херекче сагыш салыр үези келген.

Бо беш чылда аныяктарның ортумак өөредилгезинче шилчииринин сорулгазы салдынган төлээде, бүгү-ниитиниң ыяап-ла өөредилгезиниң канчаар боттанып турарын ханы сайгарып, чогуур түңнелдерни кылыры негеттинип турар. Чүге дээрге бо дугайты чедир ам-даа хөй. Чижээ, 1965 чылда бирги класстарга 970 уруглар кирген турда, 1973 чылда 8-ки класстарны 606 кижи азы чүгле 62,5 хуузу доосkан. А 1963 чылда школага кирген 893 өөреникчилерден 1973 чылда 10-гу класстарны чүгле 313 кижи азы 35,2 хуузу доосkан.

1972 чылда сески класстарның 67,9 хуузу 9-ку класстарга өөредилгезин уламчылаан болза, бо 1973 чылдың күзүнүнде чүгле 63 хуузу школаларда өөренип турар.

Бүгү-ниитиниң ыяап-ла өөредилгезин күүседир дээш, көдээ Советтер болгаш школа коллективтери дээштиг хемчеглерни алыры чугула.

Ынчаарга өөреникчилерниң школазын доospайн, ара каапкан чоруунуң кол чылдагааны өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың чогуур негелдеге четпейн турарында болгай. Борта школада кол кижи болур башкының эртем-билиин, мергежилин, харысалгазын болгаш ниити культуразын бедидери, олардан негелдени дыңзытпышаан, ажылдаарынга база чурттаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары, улам экижидери чугула.

Бүгү-ниити өөредилгезин боттандырары дээш демиселдиң чедиишкинниг болуру школаның, өг-бүлениң болгаш хөй-ниитиниң чаңгыс демниг ажылындан хамааржыр. Ада-иелерниң аразынга кижизидилгениң сорулгаларының, аргаларының дугайында пропаганданы күштелдирери, өөреникчилер ортузунга комсомол, пионер организацияларының ажылын чаа чадаже көдүрери негеттинип турар. Сорулга болза чүгле күзелдиглерни эвес, а бүгү аныяк кижилерни өөредири, ортумак эртемниг болдурары болур. Бо белен эвес хүлээлгени күүседирде, школа коллективтеринге бүгү талазы-биле дузаны көргүзери чугула.

Көдээ школаларның ажылының деңнелин бедидип, оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары партия организацияларының политкижизидилгелиг болгаш организастыг ажылындан хамааржыр. Партия организациялары болгаш көдээ Советтерниң күүскомнары боттарының хуралдарынга бүгү-ниити өредилгезиниң дугайында айтырыгны доктаамал чугаалажып, школалар болгаш башкылар-биле хүн бүрүнүң харылзаазын тудуп, оларның негелделеринге, хомудалдарынга дыңнангыр болур ужурлуг.

Т. САРЫГЛАР,
СЭКП райкомунуң секретары.

«Шынның» конкурузунга

Школаның хоочуну

(О ч е р к)

Кызылда Ленин кудумчузунуң эгезинде үш каът бажың бар. Ол — № 2 школа-дыр. Чээрби болгаш үжен чылдарда «ажылчыннарның эге-чада школазы», «шокар школа», «каттышкан школа», «өөредилге комбинады» дээн ышкаш аттырып турган баштайгы тыва школаның дөрт салгакчызы бо-ла болгай. Ынчангаш ону бистиң республикада дыка хөй кижилер билир, а оон-даа хөй кижилер, дора дээрге, сураан дыңнаан дизе, хөөредиг болбас. Ол школа Тываның улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга мергежилдиг кадрларны өөредип, өстүреринге, шынап-ла, төөгүлүг рольдуг болган болгаш оон ат-алдарының дыргын тарааны-даа чөптүг. А ол бедик ат-алдарны аңаа кижилер — кадрларны өөредиринге болгаш кижизидеринге дорт хамаарылгалыг башкылар — чаалап бергени чугаажок. Ындыгларның — школаның хоочуннарының — бирээзи-биле, каксы-даа бол, таныжаалыңар.

Аяс күскү дээрде дөвүнчүктээн хүннүң херелдери улуг бажыңның эмге-тикчок соңгулдаларынга чайыннап, тарымал ыяштардан тоглап дүшкен сарыг бүрүлерни боралгактаан сериин салгын аай-дедир сывыртап тур.

Назы-хары дөгүп, адакбышкаа аартаксай берген херээжен кижи школаже кирер эжикке чоокшулап орда, дөрт-беш уруглар уткуй маңнажы берди. Демги кижиниң амдыы чаа-ла сагыш човаанзыг-даа, хандыр боданганзыг-даа чораан оожум карактары өөрүшкүден оду чайнап, уруглар-биле хөглүг хөөрежип эгеледи. Танывас кижи болза, ону уругларның бирээзиниң авазы азы эң-не чоок төрели-дир ийин деп бодап болгу дег. А ол дээрге № 2 школаның интернадының кижизидикчизи башкызы Агриппина Константиновна Конгарова-дыр.

Уруглар башкызын хүрээлеп алгаш, школаже кириптилер. Ооң үшкү каъдында делгем чырык өрээлдерде республиканың янзы-бүрү районнарындан келген өөреникчилер чурттап турар.

Узун коридорнуң соңгаларының баарында ак пөс шывыглыг, шевергин, төгерик столдарны чыскаалдыр тургускулап каан. Интернатта оолдар болгаш уруглар аңаа бот-кичээлдер кылып, расписание ёзугаар эртен келир эртемнерге онаалгалар күүседип эгеледи. Бир-тээ бо интернатта колдуунда-ла ырак-узак чурттуг, 9-ку, 10-гу класстарның өөреникчилери чурттап турар болганда, кижи бүрүзүнүң столга эккелген ном-дептерлери оваа-ла. Агриппина Константиновна столдарны оожум эргип, чамдыктарының чанынга элээн үр доктаагылап, оожум үн-биле тайылбырлап-даа, арнында чылыг хүлүмзүрүг-биле хей-аът киирип-даа чоруп тур.

...Оон бээр 37 чыл эрткен. 1936 чылдың сентябрьның эгезинде Кызылдың өөредилге комбинадының башкы техникуму. Кичээлче медээлээн коңга хапкан. Класска чаа башкы — ол үениң чаңчылы-биле бажының суук кара дүктерин шала чолдайтыр дескилей кескеш, сула салып алган, шилгедек хоңгусунныг, каразымаар чараш шырайлыг, хын дээн аныяк кыс — кирип келген.

Сүрээдээниң билдиртпес дээш, кызып туттунмушаан, журналын, номнарын, чылбырап бады баайна деп сезинген ышкаш, стол кырынга камныг, оваарымчалыг салгаш, сургуулдарны эргий көрген.

Аныяк башкының баштайгы кичээли-даа эгелээн. Класста эң-не янзы-бүрү назы-харлыг (хөй кезии башкының боду-биле үе-черге ийикпе, харын улуг-даа) кижилерниң аразында орус сөстерни аза-мууна адаарлар-даа, аксын аазаткаш, аймаараңныг шыгырт олурарлар-даа бар болган.

«Думчукка тулганда, бызаа сугжу» дижир. Кызылдың амгы № 1 школазынга башкы техникумун ол чылын чаа доосkан Агриппина Конгарова тыва кижилерни эртем-билигниң дүлгүүрү — орус дылга өөредип эгелээн. Аныяк башкыга таваржып турган бергелерниң кайызын ол дээр! Тускай өөредилге номнарының чогун чугаалаваска, ооңда чадаарда, углап-шиглээр ужурлуг өөредилге программазы безин холда чок. Тыва кижилерниң «башкы» деп хүндүлеп чораан Александр Адольфович Пальмбах аныяк башкының кичээлдеринге олуржуп, арга-сүмезин кадып, өөредилге программазын кичээлден кичээлче улаштыр тургузуп турган. А. А. Пальмбахтың: «Далашпа, далашпа, сөстерни адаарың дүрген-дир, тываларга ынчаар чугаалап болбас» деп, каш-даа удаа сагындырып турганын Агриппина Константиновна ам сактып олурар.

Барык-ла хол-даяң башкының кижилерни өөредир деп изиг күзели болгаш чамдыктары орус сөс дыңнаар хамаан чок, орус кижиниң бараанын безин орта көрбээн сургуулдарның өөренир деп ыдыктыг сорулгазы каттышкаш, моондактарны кызымак шудургузу-биле ажып эртип, кичээлден кичээлче, хүнден хүнче бот-боттарын билчип кел чыткан.

Агриппина Константиновнаның ада-иези шаандагы амыдыралдың аар-берге чүктешкизинге бастыргаш, хөй ажы-төлүн өстүрүп алыр арга дилеп, чээрбиги чүс чылдың эгезинде Саян артындан Тывага көжүп келгеш, Бии-Хем, Улуг-Хем ынчаар тургулаан бай-садыгжы орустарга хөлечиктеп чораан. Хензиг чажындан эгелээш, тыва улус-биле аралажып, тыва уруглар-биле ойнап өскен болгаш Агриппинаның тывалаары шору турган. Кандыг-даа билиг кижиге кажан-даа аартык эвес, харын чүгле ажыктыг дээрзинге аныяк башкы борта бүзүрээн: кичээлдерни улам билдингир болдурар дээш, сөстерни, домактарны боду тыва дылче очулдуруп бергилээр-даа турган. Башкызының ийи дылга илдик чокка чугаалаары ынчаардагы сургуулдарга психология талазы-биле кандыг дээштиг болганын даап бодап болур-дур ийин!

Көргүзүг материалдарын колдуунда-ла боду бижип, чуруп, ында-хаая тывылгылаар методиктиг номнарны номчуп, башкы институдунуң программазын бот-өөредилге-биле өөренип, сургуулдарның аажы-чаңын, билииниң деңнелин хандыр шиңчилевишаан, Агриппина Константиновна бодунуң башкылаар мергежилин улам бедидип келген.

1938 чылда башкы техникумунга өөренип кирген, ам чогаалчы С. Сүрүң-оол ынчаар Агриппина Константиновнаның башкылап турганы орус дыл кичээлинге мындыг шүлүк доктаатканын, ону дүжүнде-даа шээжи-биле чугаалап турганын сактып олурар:

«— Гуси, гуси!
— Га-га-га.
— Ест хотите?
— Да-да-да».

Мындыг шүлүктерни ам уруглар садтарында бичии чаштарга номчуп турар. Ынчан башкы техникумунуң сургуулдарынга мону шээжилеттирип турганын алырга, «дылы элээн кадый берген» өске сөөк кижилерге орус дылдың үннериниң онзаланчак чүүлдерин билдингир кылдыр көргүзер дээн башкының чогаадыкчы аргазының тывынгырын, дээштиин херечилеп турар ышкажыл.

Амыдырал чаңгыс черге таптавас. Ооң чүшкүүже үрүп кээр изиг тыныжын, ээжек ызырты сүрүп орар дүрген маңын Агриппина Константиновна билип, бодунуң эртем-билиин улам бедидер дээш, доктаамал оралдажып чораан. Башкы техникумунуң соонда ажылдавышаан, башкы институдун бот-өөредилге-биле доосканы аңаа база хоомай апарган.

Ынчангаш ол 1947 чылда № 2 школага эң баштай онгу класс доосkан бөлүк тыва оолдар, кыстар-биле — бодунуң өөреникчилери-биле кады Ленинградтың күрүне университединче өөренип чорупкан. Ону сагынмышаан, Агриппина Константиновна мынчаар чугаалаар:

— Ынчан өг-бүлелиг, ийи уруглуг турдум. Оларны каапкаш, үр хуусаада ырап-узап чорууру хараадаңчыг-ла чораан. Ынчалза-даа дээди эртем чедип алыксаан күзелим чая берген. Орта өөм ээзиниң өөрен деп сүмези, ажы-төлүвүс үреттпес мен дээн сөзү меңээ идиг болган.

Ынчан оон-биле кады чоруткан өөреникчилериниң бирээзи, ам филология эртемнериниң кандидады З. Чадамба мынча дээр:

— Башкывыстың бистиң-биле кады болганы сеткилге кончуг-ла өөрүнчүг чораан. Орук-суур бар чорувуста-даа, Ленинградка барганывыста-даа башкывыстың биске дузазын, арга-сүмезин үнелеп четпес бис.

Университетти доосkaш, Агриппина Константиновна база катап төрээн школазынга чедип келгеш, бодунуң буянныг ажыл-ижин улам аныяк эш-өөрүнге дамчыдып чылай берген.

Ол чүгле башкылаары-биле кызыгаарланмайн, бодунуң байлак дуржулгазын аныяк эш-өөрүнге дамчыдып, билиг бедидериниң курстарынга лекциялар номчуп, методиктиг каттыжыышкынның ажылынга идепкейлиг киржип келген...

Сөөлгү чылдарда коммунист — башкы Агриппина Константиновна интернатта кижизидикчилеп ажылдап турар.

— Мен кажан-даа кижизидикчи-башкы чордум. Чүге дээрге өөреникчилерим үргүлчү-ле интернатка чурттап чораан-на болгай — деп, Агриппина Константиновна чугаалады.

Ол черле чөптүг. Башкы кижиниң ажыл-ижиниң алыс утказын өттүр-ле сөглээн! Шынап-ла, чүгле кичээл эртирери-биле өйлешкеш, өөреникчилер ортузунга янзы-бүрү кижизидилге ажылын кыдыра көөр болза, ындыг кижини кандыг башкы дээр боор! Ийет, үениң негелдези-даа ындыг: школалар болгаш башкылар чүгле эртем-билиглиг кижилерни эвес, харын хамыктың мурнунда коммунизмниң ёзузунга, марксисчи-ленинчи үзел-бодалга кижизиттинген кижилерни белеткээр сорулгалыг болгай.

Агриппина Константиновнаның кол харыылаар бөлүүнде ол-бо районнардан келген онгу классчылар кирип турар. Аныяк оолдарның болгаш кыстарның ада-иезин солуп, улуг болгаш дуржулгалыг сүмелекчизи болбушаан, оларны амыдыралдың шын оруунче углаарынга кижизидикчи-башкының кирип турар үлүүн үнелеп сөглээри берге. Чуртталганың кандыг-даа оруун шилип алза, ол аныяк кижилер боттарының башкызын — ханы билиглиг, культурлуг, эргелиг чымчак башкызын — кажан-даа утпас дээрзинге бүзүреп болур бис.

Өөреникчилерниң иштинхөңнүн билиринге, оларга улуг өңнүк болурунга, Агриппина Константиновнага чүгле профессионалдыг мергежили болгаш элээртинмес эртем-билии эвес, харын ава кижиниң арыг сеткили, эриг баары дузалаан дээрзин немеп каалы. Ооң бодунуң уруглары безинниң изин истеп, төлептиг кижилер кылдыр өскүлээн: улуг уруу Камила Москваның культура институдун доосkaш, ам А. С. Пушкин аттыг библиотекада ажылдап, ортуну Евгения — Томскиниң эмчи институдун доосkaш, Кызылда уруглар поликлиниказында эмчилеп, а хеймери Галина — Томскиниң эмчи институдунуң IV курузунда өөренип турар.

Интернатта өөреникчилер удаан соонда, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Агриппина Константиновна Конгарова даштыгаа үнүп келген. Күш-ажылчы хүннүң эки эрткениинге, боду хөйнү кылып четтиккениинге өөрүвүшаан, күскү арыг агаарны хөрек долдур тынгылааш, өрү көрген. Аяс дээрде муң түме сылдыстар чиведейнчип, чартык ай аяар көжүп, сүтсүг чырыын черже чажып чораан.

«Бистиң оолдар, кыстарның кайы бирээзи силерге чеде бээр хүн чоокшулаан болдур ийин» деп бодапышкаш, бүдүү хүлүмзүрбүшаан, хоочун башкы чырык кудумчуну куду базыпкан.

Биче-оол ОНДАР.

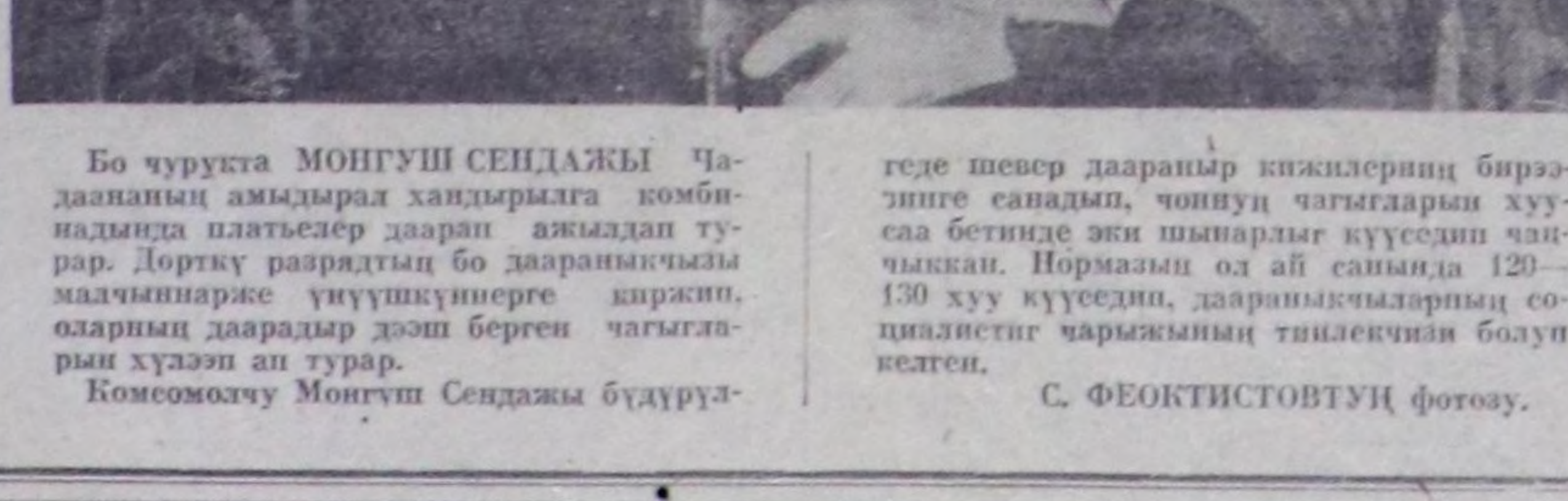

Бо чурукта МОНГУШ СЕНДАЖЫ Чадаананың амыдырал хандырылга комбинадында платьелер даарап ажылдап турар. Дорткү разрядтың бо дааранықчызы малчыннарже үнүүшкүннерге киржип, оларның даарадыр дээш берген чагыгларын хүлээп ап турар.

Комсомолчу Монгуш Сендажы бүдүрүлгеде шевер дааранык кижилерниң бирээзинге санадып, чонуң чагыгларын хуусаа бетинде эки шынарлыг күүседип чаңчыккан. Нормазын ол ай санында 120—130 хуу күүседип, дааранықчыларның социалистиг чарыжының тиилекчизи болуп келген.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

Мөңгүн-Тайганың делгемнеринде сарлыктар.

С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

ЧАРЫШТЫҢ ДЭЭШТИИ ДЭЭШ

Социалистиг чарыштың бүдүрүлгеге ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге ооң дээштиин бедидеринче партия болгаш чазак онза кичээнгей салып турар чорук бисти — тудуг ажылдакчыларын сорук киирген. Улетпүр, тудуг, транспорт ажылдакчыларының Бүгү-эвилел социалистиг чарыжынга киришкеш, бистиң көжүп чоруур № 585 мехколонна коллективи чарыш дугайында чугааны мурнундагызындан бир янзы деңнелге чорудуп эгелээн. Тудугжуларның ниити хуралынга чылда социалистиг хүлээлгевистиң база чарыштың негелделерин дугуржуп көрген бис. Ол-ла хуралга «Тыва көдээ тудуг» трестиң Кызылда № 62 көжүп чоруур мехколоннозы-биле чарыш салыр деп чаңгыс үн-биле шиитпирлээн.

Мурнунда чылдарда бистиң мехколонна база-ла ол коллектив-биле чарыш салып келген чүве. Ажыы-биле чугаалаарга, оларның-даа, бистиң-даа талавыстан ук чарышты кончуг эреңгей көрүп, оон кайы-кайывыска ажыктыг чүүлдерни чедип албайн турдувус. Ынчангаш кол нуруузунда саазын кырынга «чаржып» турдувус. Бо чылын ындыг четпестерден чайлаарының аргаларын тыпкан бис. Чүнүң-даа мурнунда чарыш салган коллектививистиң партия, профэвилел организациялары-биле, удуртукчулары-биле чарыштың негелделериниң принциптерин дугуруштувус. Чарыш эреңгей болбазын дээш, керээ чарып алган бис. Чарыжывыс түңнелин чартык чылдан, ийи удаа үндүрерин дугуржуп алдывыс.

Оон ыңай ол үениң дургузунда бот-боттарывыстың кылып бүдүрген ажылдарывысты удур-дедир хынажып, чарышты дээштиг организастаар талазы-биле чыгдынган арга-дуржулгавыс солчуп турар бис. Эрткен чартык чылдың түңнелин ынчаар хынаштывыс. Ынчан кызылчылар биске аалдап келген, оларны бис уткуп ап, ажыл-херээвис-биле таныштырган бис. Дараазында бистиң төлээлер база № 62 КМК-га аалдап чораан. Оларның бистен ылгалдыг чүүлү — тус-тус участоктарының, бригадаларының аразында чарышты түңнеп көрген санында тиилекчилерге кызыл вымпелдер, туктар-биле кады тыпсыр акша шаңналдыг болуп турары. Тиилекчилерниң материалдыг сонуургалын бедидеринге ол база чугула. Оон ыңай бистиң кожаларывыста партия организациязының бүдүрүлгеде авангардчы ролю улуг, коммунистерни харысалгалыг участоктарда быжыглаан.

Бистиң партия организациязында 15 коммунистиң чүгле ийизи ажылчын, өскелери — мехколоннаның удуртур аппарадында. Шупту 12 комсомолчунуң база-ла улуг кезии тудугда дорт киришпейн турар. Тудугжуларда профэвилел кежигүнү эвес кижилер эвээш эвес.

Тудуг объектилеринде коммунистерниң санын өстүрүп, оларны тус-тус участоктарга, бригадаларга быжыглаары — биске эң чугула сорулга болуп турар.

Шиитпирлиг чылдың баштайгы чартыында чарышка бистиң мехколонна тиилекчи болган. № 62 мехколоннада эш Есенчуктуң мурнакчы бригадазы-биле бистиң эш Кудымовка удурткан бригада аразында социалистиг чарыштыг. Чартык чылда ол ийи коллектив чарыжының түңнелин база үндүрген. Аңаа эш Есенчуктуң бригадазы тиилекчи болган.

Чылдың эгезинде-ле бис участоктар, бригадалар, тус-тус ажылчыннарның аразында социалистиг чарышты организастап, чарыштың негелделерин, социалистиг хүлээлгелерни кижи бүрүзүнге чедирген бис. Оларның түңнелин ай, квартал аайы-биле үндүргеш, шилчиир вымпелдерни тыпсып, эң дээре мурнакчыларга тураскаадып, күш-ажылчы алдар тугун көдүрүп турар бис. Ол — кижилерниң күш-ажылчы идепкейин көдүрген.

«Күш-ажылдың хоочуннары» база «Оларга бис чоргаарланыр бис» деп самбыраларны бүдүрүлгениң шалыпчыларынга тураскаадып турар бис. Мехколоннаның девискээринде болгаш тудуг объектилеринде көскү агитацияны мурнундагызындан дээре кылдыр тургускан.

Партия организациязы бодунуң хуралдарынга бүдүрүлге-биле холбашкан айтырыгларны удаа-дараа чугаалажып турар. Чыл эгезинден бээр тудуг бүдүрүлгезинге хамаарышкан айтырыгларлыг 7 хуралды эрттирген бис. Чижээ, «Бүдүрүлге программазының күүселдези» деп илеткелди КМК-ның кол инженери, коммунист В. И. Анферов кылган, инженер, техниктиг ажылдакчыларның коллектив кежигүннерин кижизидеринге киржилгезин чоокта чаа чугаалажып көрген бис.

Ол хуралдарга коллективте чарыштың чорууп турарын, кижилерниң көдүрүп үндүрген инициативаларын деткиирин тодаргай чугаалажып турар. Чарыш биске мурнундагызындан дээштиг, ёзулуг шимчедикчи күш болган турарын чедип алыры — бистиң чугула сорулгавыс ол.

Е. АНДРОСОВА.
№ 585 КМК-да парторганизация секретары.

Хандырылганың бедик культуразы дээш

ЧАА АРГА-БИЛЕ

Бай-Хаакта ном магазини амгы үеде чаарты тудкан, делгем чырык бажыңда туруп турар. Номга ынакшылдыгларны культурлуг хандырарынга таарымчалыг бүгү-ле чүүлдер ында тургустунган.

Бо магазинге келген садып алыкчылар боттарының хереглээн номнарын шилип алгаш, өртээн кассага барып төлеп бээр чаа арга-биле ам алды чыл ажылдап келген. Ооң эргелекчизи Анна Николаевна Данилова садып алыкчыларның сонуургалын болгаш хереглелин эки билип, бо үениң иштинде чоннуң хандырылгазының бедик культуразы дээш ажылды чүткүлдүг удуртуп келген. Бай-Хаактың чурттакчыларының культурлуг деңнели, оларның номче чүткүлү кайы хире өскенин ол эки билир.

Делгем болгаш чырык ном садыынга кире бергеш көөрге, янзы-бүрү номнарны ханада делгиирлерде тус-тус адырлар аайы-биле көрүштүг кылдыр салып каан турар. Ындыг адырлар шупту 13. А оларның боттары тускай бөлүктерлиг. Чижээ, политиктиг литератураралар: профэвилел, күрүне атеизм, СЭКП төөгүзү болгаш СЭКП-ниң көскү ажылдакчыларының чогаалдары деп бөлүктерден тургустунган. Уран чүүл адырында поэзия бөлүү база бар.

Магазин хандырылганың чаа аргазынче шилчээнден бээр улуг өскерлиишкиннер болган. Ажылдың деңнилгелиг аргазы бараан саарылгазын көвүдедиринге идигни берген. Бир эвес 1967 чылда 10,1 муң рубльдиң янзы-бүрү литературазын чонга саткан болза, магазин ажылдың чаа аргазынче шилчип, садып алыкчылар номнарны боттары шилип алгаш кассага өртээн төлеп турар апарган соонда — 1968 чылда пландан ажыр 3,7 муң рубльдиң литературазын чонга саткан. Ынчангаш чаа арга-биле ажылдап келген бо алды чылдарның дургузунда магазинниң коллективи бараан саарылгазының планын үргүлчү күүседип келген.

Анна Николаевна чагыг ёзугаар садар литератураларже улуг кичээнгейни салган. Магазинде баш удур чагыг кылырының столун дамчыштыр садып алыкчы бодунуң чугула хереглээн литературазын чагып, ону тускай журналга демдегледир аргалыг.

Магазинниң коллективи чагыглыг номнарны база сайгарып турар. Амгы үеде 174 чагыглыг номнарны ап турар. Оларның иштинде медицина ажылдакчылары, башкылар, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери, колхозчулар, албан-хаакчылар дээш кымнарны чок дээр.

Литературалар нептередир талазы-биле оларның ажылынга магазинниң активчилери улуг дузаны чедирип, биче эвес ажылды кылган. Олар дээрге номга ынакшылдыг, ону чонга пропагандалап, магазинден доктаамал садып ап турар кижилер-дир. Оон аңгыда магазинниң ажылдакчылары башкылар, медицина ажылдакчылары, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери, пенсионерлер-биле сырый харылзаалыг. Номнар нептерединиң бир идепкейлиг дузалакчылары — школалар коллективтери болуп турар.

Ном садар тускай магазинни Бай-Хаакка тургусканы, садыглаашкынның мурнакчы аргазын ажыглап, номнар нептерединге хөй-ниитини хаара тудуп турары янзы-бүрү номнар садарын көвүдедир, бараан саарылгазын доктаамал күүседир арганы берген.

М. ЛЕГОСТАЕВА.
Тыва респотребсоюзтуң инструктору.

АКЫ-ДУҢМА РЕСПУБЛИКАЛАРНЫҢ ӨГ-БҮЛЕЗИНДЕ

(Төнчүзү Эгези 1-ги арында).

ленко чугаалаан. Партия Ленинниң чагыгларын хажык чок күүсетпишаан, социализмниң улуг чаалап алыышкыннарының бирээзи болур ындыг найыралды карак огу дег камгалап, улам быжыглап турар.

Бистиң чуртта националдар аразының харылзаазы улам-на калбарып, хөгжүп турары билдингир болгай. Ол боттуг, диалектиктиг болуушкунну партия барымдаалап, ССР Эвилелин быжыглаар, бистиң чурттуң нацияларының бүгү талалыг чечектелиишкининиң болгаш чоорту чоокшулажырының талазы-биле ажылды калбаа-биле кылып турар. Эш Леонид Ильич Брежнев СЭКП-ниң XXIV съездизинге ТК-ның Отчёт илеткелинге «партия моон-даа социалистиг бүгү ажылчы чоннарны кандыг-даа хевирниң национализминиң болгаш кеш-сөөк ылгаарының, национал кызыгаарланыышкынның болгаш улуурган чоруктуң көстүүшкүннеринге эптеш чок чоруктуң ёзузунга, социалистиг интернационализмниң, бүгү нацияларны болгаш биче-буурай улустарны ханызы-биле хүндүлээриниң ёзузунга кижизидер» деп чугаалаан.

Ол айтыышкынны амыдыралга чайгылыш чокка боттандырары бистиң Төрээн чурттуң коммунизм тургузуп турар бүгү улустарының бузулбас чаңгыс эвин улам быжыглаарынга үре-түңнелдиг салдарын чедирип турар.

Ооң соонда А. П. Кириленко чурттуң үлетпүрүнүң болгаш кедээ ажыл-агыйының, партияның XXIV съездизиниң айытканы коммунистиг тургузуушкунну планнарын боттандырар талазы-биле, эң ылаңгыя тоску беш чылдың үшкү шиитпирлиг чылының даалгаларын күүседир талазы-биле ажылының чамдык түңнелдерин тодаргайы-биле чугаалаан.

Улустарның найыралы орден-биле шаңнаткан Советтиг Грузияның чедиишкиннеринде республиканың коммунистериниң, партия организацияларының ачы-хавыяазы улуг. Грузияның Коммунистиг партиязы бистиң ленинчи партиявыстың эң улуг, дайынчы отрядтарының бирээзи, СЭКП Төп Комитединиң шынчы болгаш идегелдиг баганазы боор турар. Ында политика талазы-биле бышкан, дуржулгалыг, коммунистиг тургузуушкунуң нарын сорулгаларын шиитпирлеп шыдаар кадрлар бар.

СЭКП Төп Комитеди республиканың партия организациязының дайынчы аргалыын бедидериниң, ооң ажылының хевирлерин болгаш аргаларын сайзырадырының, бүдүрүлге болгаш хөй-ниити амыдыралынга коммунистерниң идепкейин калбартырының дугайында үргүлчү сагыш салып турар.

«Грузияның Компартиязының Тбилиси хоорkомунуң СЭКП-ниң XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле организакчы болгаш политиктиг ажылының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалы ол сагыш салыышкынның бир херечизи боор турар. Ол парторганизацияларның организакчы болгаш политиктиг ажыл-чорудулгазын бүгү талазы-биле күштелдирип, ооң деңнелин амгы үениң негелделеринге болгаш сорулгаларынга чедир көдүрериниче углаңган.

Грузияның коммунистери болгаш бүгү ажылчы чоннары СЭКП ТК-ның ол доктаалын XXIV съездиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш, тоску беш чыл планының даалгаларын чедиишкиниг күүседири дээш демиселдиң боттуг программазы кылдыр хүлээп алганы билдингир.

Республиканың партия организациязының, Грузияның Компартиязының Төп Комитединиң болгаш ТК-ның бюрозунуң амгы үеде чорудуп турар хөй талалыг ажыл-чорудулгазын СЭКП ТК улуу-биле үнелеп турар. Улус ажыл-агыйынга партийжи удуртулганы экижидер, партияның болгаш күрүнениң сагылга-чурумун, кадрларның харысалгазын бедидер, идеологтуг ажылды күштелдирер, ниитилелге удур кандыг-даа болуушкуннарны үндезини-биле узуткаар талазы-биле республикада ап чорудуп турар хемчеглерни СЭКП Төп Комитеди долузу-биле деткип турар.

А. П. Кириленко күш-ажылдың сагылга-чурумун улам быжыглаарының чугулазын онзалап айыткан. Бистиң партияның ТК-зының Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежнев чоокта чаа Ташкентиге чугаазынга ол айтырыгның эң чугулазын онзалап айытканын билир болгай силер деп, ол чугаалаан. Ол айтыышкын силерниң республиканың партия организацияларының практиктиг ажыл-чорудулгазынга база дорту-биле хамааржыр болгаш оларның хүн бүрү кичээңгейинге турар ужурлуг.

А. П. Кириленко делегей байдалының чамдык айтырыгларын тодаргайы-биле чугаалааш, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырар, улустар аразынга найыралды болгаш кады ажылдажылганы быжыглаар талазы-биле идепкейлиг политиказын демдеглээн.

Эвилелдешкен болгаш автономнуг республикалар, автономнуг областар болгаш национал округтар шуптузу Улустарның найыралы орден-биле шаңнатканын билир болгай силер деп, ол чугаалаан. Социализмден өске кандыг-даа ниитилел тургузуу ындыг ордени тургускаш, ооң-биле бүдүн-бүдүн улустарны шаңнаар, ындыг моральдыг эргези чок. Ону бөгүн Грузин Совет Социалистиг Республикага төлептиг-биле тыпсып турар-дыр!

А. П. Кириленко, тыылганнар диңмиттиг адыш часкап турда, Грузин ССР-ниң Улустарның найыралы орден-биле шаңнаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыын номчааш, ол бедик шаңналды республиканың тугунга кадаан.

Грузин ССР-ниң ажылчын аңгызынга, колхозчу тараачыннарынга, интеллигенциязынга, коммунистеринге болгаш комсомолчуларынга, аныяктарынга болгаш революцияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың өмүнээзинден база катап изиг байыр чедирген. Бо шаңнал Грузияның ажылчы чоннарын коммунистиг тургузуушкунга чаа-чаа чедиишкиннерже сорук киирер дээрзинге бүзүрээр бис деп, А. П. Кириленко түңнелинде чугаалаан.

А. П. Кириленконуң чугаазының үезинде үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны удаа-дараазы-биле боор турган.

Грузияның КП ТК-ның бирги секретары Э. А. Шеварднадзе харыы сөс ап, чүве чугаалаан. Ол Грузияның КП ТК-ның, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден дөрт дакпыр орденниг Советтиг Грузия улустарының ленинчи найыралынга чайгылыш чок бердинер дээрзин СЭКП ТК-га, ооң Политбюрозунга, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң бодунга бүзүреткен.

Тбилисиниң Г. Димитров аттыг ужар чүүл заводунуң эптекчи-слесары, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. А. Асатиани, Ингириниң шай совхозунуң механизатору В. Г. Меунаргия, Грузин ССР-ниң Эртемнер академиязының академиги В. Д. Купрадзе, Тбилиси хоорайның 153 дугаар школазының директору В. В. Куликова олар Төрээн чурттуң бедик шаңналы дээш Коммунистиг партияга болгаш Совет күрүнеге изиг бөрүп четтиришкинин илередип, чүве чугаалааннар.

Байырлыг хуралдың киржикчилери СЭКП-ниң Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге байырлыг чагааны улуг көдүрлүүшкүн-биле хүлээп алганнар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. П. Кириленко ол-ла хүн Тбилисиден чорупкан.

(СЭТА).

Совет-моол найырал айы

КОБДО АЙМАК

Моолдуң Кобдо аймак 1931 чылда тургустунган. Ооң девискээри — 76000 дөрбелчин км. Ол мурнуу-барыын талазында Кыдат Улус Республика-биле, өске талаларында МАР-ның Баян-Ульгий, Убса-Нур, Завхан, Ховд-Алтай аймактары-биле кызыгаарлажып турар.

Чурттакчы чону 54,4 муң хире кижи, оон 60 чыгы хуузу аныяктар. Ол аймакта калга-моолдар, захчиннер, казактар, торгоулдар, үлеттер, урянхайлар, мингаттар база байттер, дөрбеттер, тывалар болгаш өске-даа национал кижилер чурттап турар.

Кобдо аймак 15 сумудан тургустунган. Ооң төвү — Кобдо хоорай. Ол — 200 чыл бурунгаар үндезилеттинген. Даштыкы эжелекчилер-биле демиселдиң төөгүлүг чери болуп арткан. Чүгле Улусчу революцияның Моолга тиилээниниң соонда хоорай чаартынып, экономика болгаш культуразы бурунгаар хөгжээн. Амгы үеде Кобдо хоорайда 14 муң кижи чурттап турар.

Кобдожулар революсчу чаагай чаңчылдарынга чоргаарланып турарлар. Барыын Моолдуң арат чону хөй удаа даштыкы эжелекчилерге удур боо-чепсектиг тура халыышкыннарны кылып чораан. Улустуң маадырлары Галдан Бошгот, Амырсанаа болгаш Ард Аюш оларның хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш шынныг демисели Кобдо аймактың төөгүзү-биле сырый холбашкан. Бо аймактан ат-сураглыг кижилер төрүттүнүп үнген. Оларга улустуң маадыры болгаш чоннуң төлептиг, шынчы оглу Хатанбатор Магсаржав, Моол Арат Республиканың маадырлары Олзвой, Тэгшэ, Чогдоно болгаш Бадам олар хамааржыр. Оларга алдар кылдыр турасалдарны чер-черде тургускан. Кобдо хоорайда делгем экранныг, чаа кинотеатр Магсаржавтың адын эдилээн.

МАР-ның Күш-ажыл маадырларының аразында Кобдо чурттуг Цогтгэрэл, Б. Лувсан, Р. Лувсан, Хийров, Батлай, Отгонцагаан, Түвшин болгаш өскелер-даа бар. Ол ышкаш республиканың сураглыг артемденнери Бямбажав, Түмэн-Өлзий, Гонгор, Санжжав, Далай, республика шаңналының лауреады МАР-ның улустуң артизи Чулун, республиканың алдарлыг артистери Мэндэ, Загдсурэн, Занданху, Лам-Очир, Ханда, Лхундэв, Найдан болгаш Цэрэнпил, МАР-ның алдарлыг башкызы Цаганхичиг, композитор Миадсурэн, делегей мастери шыдыраачы Мягмарсурэн, спорт мастерлери Намсрай, Дөшчулун, Эрдэв, Далхжав, Дашзэвэг, Дангосурэн, Мандлин, сураглыг мөгелер Ванчинху, Рэнцэндорж болгаш өске-даа ат-сураглыг кижилер Кобдо аймактан үнген болуп турар.

Кобдожулар боттарының күш-ажылчы чедиишкиннери-биле база сураглыг. Олар республиканың 19, аймактың 300 ажыг рекордтарын чедип алган. Күш-ажылдың мурнакчыларының саны өскен. Республиканың ийи дакпыр рекордчузу малчын Юнрэн, каттышкан тудуг бригадазының бригадири Цэен-Ойдов, миллионер бригадазының бригадири Сандуйжап, аймак рекордчулары малчыннар Лхагважап, Гэндэнпил, Галсандорж, Чойдинжав, саанчы Гүндэ, даараныкчы Бадамсурэн, тудугжу Дүнгенбай болгаш Кобдо аймактың өске-даа хүндүлүг кижилери-дир.

Аймактың экономиказының кол үндезини — мал ажылы. Амгы үеде аймакта 1,6 млн. мал бар. Мал бажының талазы-биле Кобдо аймак республикада алды дугаар черни ээлеп турар. Сөөлгү он чылдарның дургузунда кедээ ажыл-агый каттыжыышкыннарының кол орулгазы 4,9 катап, а арыг орулгазы 2,1 катап өскен.

Суурларның культурлуг аян-шинчизи таныттынмазы-биле чаартынган. Ам кедээ ажыл-агый каттыжыышкын бүрүзүнде электростанция, радио белдири, кинотеатр, школа, библиотека, медицина пунктузу, мал эмнелгези, залчылар бажыңы, уруглар садиктери, яслилер, садыг төптери бар апарган. Аймакта үлетпүр бүдүрүлгелери: бетон-туйбу заводу, аъш-чем комбинады, тудуг болгаш суг ажыл-агый черлери, биофабрика, орук мастерскаязы, мал эмнелгезиниң лабораториязы, амыдырал-хандырылга комбинады дээш өске-даа черлер ажылдап турар.

Аймактың автотранспортунуң чүък сөөртүлгези 26,3 миллион тонна-км четкен. Кобдо аймак республика найысылалы болгаш МАР-ның төп хоорайлары, аймактары-биле телефон дамчыштыр быжыг харылзааны тудуп турар. Хоорайның төвүнде автоматчыткан телефон станциязы барык 500 ажыг абонементилиг. Ол ышкаш «АН-24» деп пассажирлер самолёду хүннүң-не «Улан-Батор — Кобдо» деп рейс-биле ужуп, кижилерге ёзулуг бараан болуп турар. Аймак төвүнден «АН-2» деп самолёттар сумуларже ужуп турар.

Кобдо аймакта кедээ ажыл-агый техникуму, башкы училищези, ийи чыл хуусаалыг медицина курузу бар. Аймактың 22 эге, чеди чыл болгаш ортумак школаларында 12 муң ажыг уруглар хаара туттунган. Ол ышкаш ажылчын болгаш кедээ аныяктарның хөй санныг кежээки школалары ажылдап турар.

Аймак культура болгаш экономика талазы-биле бедик хөгжүлделиг. Аймактың сумуларында моол-совет найырал ниитилелдери тургустунган.

Хөй националдыг Кобдо аймактың арат чону МАРН-ның XVI съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, чаа беш чылдың салдынган сорулгаларын күүседир дээш, бо хүннерде улам кызымаккай ажылдап турарлар.

(Бо чүүлдү моол дылда «Кобдо-биле таныжыңар» деп журналдан очулдурган).

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

Л. И. Брежневтиң Индияга баарынга чүректиң ханызындан байыр чедирип турар

ДЕЛИ. (СЭТА). Эш Л. И. Брежневтиң Индияга аян-чорук кылыр деп турарынга холбаштыр Индияның Коммунистиг партиязының Национал Чөвүлелиниң Чиңгине секретары Раджешвара Рао мынча деп чугаалаан: бистер бүгү-ниитиниң тайбыңы дээш чалбыыштыг демиселчи, национал-хосталга дээш шимчээшкинниң шынчы талалакчызы, хамаарышпас чорукту чедип алгаш, депшилгениң оруу-биле чоруп турар күрүнелерниң шынчы өңнүү, бүгү кижи төрелгетенниң чайгылыш чок камгалакчызының аян-чоруунга чүректиң ханызындан байыр чедирип турар бис.

Ооң аян-чоруу Индия биле Совет Эвилелиниң аразында хөй чылдарда чедиишкинниг калбарып турар найыралдыг харылзааларны улам быжыглаарынга улуг хемчээлдиг идиг болурунга ылак бүзүрээр бис деп, Р. Рао СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан.

Тайбың дээш туруштуг демиселчиниң аян-чоруу бистиң диппе байдалды улам чогумчалыг болдурарынга, ол районнуң күрүнелериниң аразынга чаагай кожа-хелбээниң харылзааларын тургузарынга база-ла идиг болурунга бүзүреп турар бис. Эш Л. И. Брежневтиң өске-даа чурттарга аян-чоруктары бүгү-ниитиниң тайбыңының болгаш Европаның айыыл чок чоруунуң херээнге улуг хемчээлдиг идиг болганынга ындыг бүзүрел үндезилеттинген.

Индияның сураглыг хөй-ниити ажылдакчызы, делегейниң «Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» ленинчи шаңналдың лауреады Аруна Асаф Алиниң чугаалааны: тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынны быжыглаары дээш демиселге Совет Эвилелиниң ролюн кудуладыр болгаш Азияның, Африканың база Латин Американың чаа хөгжүп орар күрүнелери-биле ССРЭ-ниң харылзааларын шын эвес кылдыр көргүзерин оралдажып турар күштерге Л. И. Брежневтиң аян-чоруу согуг болур.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

УЛАН-БАТОР. (СЭТА-ның корр.). МАР-ның хоорайларында болгаш аймактарында моол-совет найыралдың чаңчыл болган, 22 дугаар шалыпчы айы эгелээн. Шалыпчы айының кол-ла сорулгазы — коммунизм тургузуушкунунга совет улустуң чедиишкиннерин моол улуска таныштырары, ССРЭ-ниң байлак дуржулгазын бүгү талазы-биле өөренири болгаш Моолга чаа ниитилелди тургузарынга ону херек кырынга ажыглаары боор турар.

Күрүнениң опера болгаш балет театрынга найысылалдың ажылчы чоннарының болгаш моол хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң ийи улустуң акы-дуңмалышкы чоруунга турасаатканбайырлыг хуралы боор эрткен. Президиумга МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ю. Цеденбал, МАР-ның партия болгаш чазак удуртукчулары олурганнар. МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Моол-совет найырал ниитилелиниң Төп Чөвүлелиниң Президиумунуң даргазының оралакчызы Д. Цэвэгмид ол хуралга илеткел кылган.

ХУНТАНЫҢ ДЕРЗИИ ҮҮЛГЕДИГЛЕРИ

Бо хүннерде бүгү делегейниң улустары Чилиде болуушкуннарже кичээңгей салып турар. Кадыг-дошкун, араатанзыг үүлгедиишкиннерниң «рекордун» шагда-ла тургускан шериг эрге-чагыргазының кем-буруулуг чоруктарының дугайында медээлер телеграф дамчыштыр кээп турар. Улусчу чаңгыс эптиң дүрүм ёзугаар соңгуткан чазаанга шынчы боор арткан чили патриотарның таваржып турары кадыг-дошкун үүлгедиишкиннерниң дугайын оон дезер аргалыг болган кижилер чугаалап турар. Кижилерни массалыы-биле боолап өлүрүп, араатанзыг ёзу-биле хилинчектеп, дорамчылап турарын көрген кижилер нацизмниң үезин сактып кээр. Марксизмниң классиктериниң чогаалдарын чер болганда өрттеткен одаглар чалбыышталып турар, шын үзел-бодалдыг кижилерни кара-бажыңнарже киир октап, албадалдыг ажыл кылдыртыр лагерьлерже тудуп чорудуп турар.

Коммунистерни болгаш улусчу чаңгыс эп чазаанының өске-даа идепкейлиг талалакчыларын күш-биле узуткаары, Сальвадор Альендениң чазааның боттандырган социал-экономиктиг чаартылгаларын чок кылыры — шериг эрге-чагыргазының кол-ла сорулгазы ол боор турар. Ол чогумна ооң ужурундан чес рудазының улуг бүдүрүлге черлерин хөренгитеннерге дедир эгидериниң дугайын чарлап, ажылчы чоннарның ажыл төлевирин улгаттырар дугайында улусчу чаңгыс эптиң чазааның шиитпирин күш чок болдурган. Чогум-на ооң ужурундан хөренгитен аңгыларның төлээлекчилери — бүдүрүлге болгаш чер ээлери, саң-хөө бөлүктериниң төлээлекчилери шериг эрге-чагыргазының баштайгы ындыг шиитпирлерин өөрүшкү-биле уткаан, а америк чурттар аразының банкызы чаа эрге-чагыргага дыка хөй миллион акша түңнүг чээлини тыпсыр дугайын чарлаан.

Фашистиг шериг үймээниниң болган хүнүнден бээр эрткен үе дургузунда хунта дээрге реакцияның эң кара сагыштыг күштериниң эрге-ажыктарын камгалааш, эң араатанзыг чоруктарның үүлгедикчизи ол деп чүвени херек кырында бадыткаан. Ол эрге-чагырга Парагвайда, Португалияда, Мурнуу-Африка Республикада тергиидеп турар эң-не реаксылыг эрге-чагыргалар-биле дөмейлежип турар. Шеригжиткен эрге-чагырганың баштыңы генерал Пиночет эрге-чагырганы холга алган дораан-на кадыг-дошкунунуң болгаш араатанзыг хемчээлиниң талазы-биле кажан-даа туруп көрбээн өлүрүкчү кампанияны ында калбартып чоруткан. Араатанзыг шаажылакчылар Чилиниң Коммунистиг партиязының Чиңгине секретарын тудуп хоругдаан болгаш ооң амы-тыны амгы үеде өлүмнүг айыылда таварышкан.

Ынчалза-даа чилилерниң хосталгаже, хамаарышпас болгаш депшилгелиг чорукче чүткүлүн кандыг-даа күш доктаадып шыдавас. Чилиниң амгы берге хүннеринде бурунгаар-ла депшилгелиг бүгү кижилер чили улусту деткип турар. Амгы үеде чили улус ужур-дүрүм чок, кадыг-дошкун араатанзыг үүлгедиишкиннер боор тураа-даа, шериг эрге-чагыргазынга чепсектиг удурланыышкынын кылып, туруштуг демисежип турар.

Шериг эрге-чагыргазы бодунуң араатанзыг үүлгедиишкиннери дээш төөгү судунуң мурнунга харыылаар үе чедип келир.

(СЭТА).

КУБА. Чилиниң патриоттарынга удур дерзии өлүрүкчү чоруктарны өскүдүп үндүрген реаксылыг шеригге удур чили улустуң демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазының митингилериниң күчүлүг чалгыы бүгү чуртта калбарган.

Чили реакцияны каргап, килеңнээр болгаш Чилиниң улузун шиитпирлиг деткиириниң дугайын медеглээр дээш, Гавананың чүс-чүс муң ажылчыннары Кубаның ажылчы чоннарының профтөвүнүң кыйгырыын ёзугаар хоорайның дал ортузунга чыылган.

Г. ПЕТРОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохроникаазы).

ИНТЕГРАЦИЯ УЛАМ КҮШТЕЛИР

Акы-дуңма чурттарга социализмни болгаш коммунизмни тургузарынга оларның аразында экономиктиг кады ажылдажылга чылдың-на улам улуг рольдуг болуп кел чыдар. Ол кады ажылдажылгаже оларның марксистчи-ленинчи удуртукчу партиялары үргүлчү сагыш салып турар.

Амгы үеде «Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң (ЭДЧ) чурттары-биле экономиктиг кады ажылдажылганы сайзырадып, кады ажылдажылгажыдары онза ужур-дузалыг болуп бар чыдар, ол кады ажылдажылга амгы үе-чадада социалистиг экономиктиг интеграцияның аргаларын эң долу ажыглаарын негеп турар, ол чорук социалистиг дем каттыштырылгазының экономиктиг болгаш камгалал күчүзүн улам ыңай быжыглаарынга идиг бээр» деп, СЭКП ТК-ның апрель (1973 чыл) Пленуму демдеглээн.

Комплекстиг программаның канчаар боттанып турарын болгаш Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазын улам ыңай сайзырадыышкыннарының кол угланыышкыннарын коммунистиг болгаш ажылчын партиялар удуртукчуларының Крымга чоокта чаа болган ужуражыышкынынга чугаалашкан. Ол айтырыглар ЭДЧ чурттарының марксистчи-ленинчи партияларының кол кичээнгейинге моон соңгаарда артар ужурлуг деп, ужуражыышкынның киржикчилери онзалап демдеглээн.

Социалистиг экономиктиг интеграцияның ролю болгаш ужур-дузазы хамыктың мурнунда бүдүрүлгениң интернационалдаастаарының боттуг угланыышкынынга дүгжүп, күрүнелер аразының ажыл-агый харылзааларынга социализмниң артык күштерин ажыглаарынга идиг берип турар, дүрүм ёзугаар чүүл болуп турары-биле тодаргайлаттынар.

План ёзугаар чоруттунар интеграция хемчеглерин боттандырары ЭДЧ кежигүннери чурттарның тус бүрүзүнүң экономиказын хөгжүдер арганы бээр, ындыг арга-биле хөгжүүлде национал ажыл-агыйларның экономиктиг байдалдарын эң үре-түңнелдиг ажыглаарын хандырар болгаш оларның дүрген база ажыктыг кылдыр хөгжүүрүнге идиг бээр. Ооң тодаргай херечизи — сөөлгү ийи чылда ЭДЧ чурттарының экономиказының болгаш даштыкы садыгның өзүлдези болур. Чижээ, оларның национал орулгазын ниитизи-биле каттыштыр алырга, 1971—1972 чылдарда 11 ажыг хуу, үлетпүр бүдүрүүшкүнү — 15,4 хуу өскен турда, сайзыраңгай капиталистиг чурттарга үлетпүр продукциязының немей өзүлдези чүгле 8,8 хуу болган.

Акы-дуңма чамдык чурттарда сайзыраңгай социализмниң, ССРЭ-де — коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының сорулгазы шиитпирлеттинип турар амгы байдалдарда интеграция херээ онза ужур-дузалыг апарган. Ону боттандырарының эргежок чугула чүүлү — эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дыка бедидери, чурт бүрүзүнүң экономиктиг хөгжүлдезиниң бедик темпилерин, оларның ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктыын өстүрерин хандырары ол болур.

Ындыг сорулгаларны шиитпирлээри чамдык чылдагааннарның ужурунда чүгле национал экономикаларның эрге-хемчээлдеринге шиитпирлээри берге. Национал экономикаларның хөй нуруузу иштики рыноктарының кызыы хемчээлдиг болуп турары-биле ол тайылбырлаттынар, ындыг кызыгаарлалдыг чорук экономика талазы-биле алырга, ажыктыг хемчээлдерге дыка хөй кылыгларны бүдүрерин органзастаар арганы бербейн турар. Ында эртем-техниктиг күчү кызыгаарлалдыг болуп, бойдус курлавырлары-биле четпес хандыртынгаа чорук чамдык бергелерни база тургузуп турар.

Кады ажылдажылганы улам ыңай ханыладып, сайзыраңгайжыдарының болгаш социалистиг экономиктиг интеграцияны хөгжүдериниң Комплекстиг программазын амыдыралга боттандырары ол нарын байдалдарны ажып эртер арганы бээр. Чогуур организастыг хемчеглер-биле болгаш ажыл-агыйжы дугуржулгалар-биле быжыглаттынган план ёзугаар үндезинелдиг интеграция күш-ажыл хуваалдазын бүгү социалистиг чурттарның хереглелдеринге таарыштыр ажыглап, эң чугула ажыл-агыйжы сорулгаларны шиитпирлээриниң үезинде ук чурттарның материалдыг, саң-хөө болгаш күш-ажылчы курлавырларын эргежок чугула таварылгаларда каттыштырып тургаш, бүдүрүүшкүнү хөгжүдер арганы берип турар. Ооң ачызында экономиканың бүдүрүлгениң дыка хөй адырларының оптималдыг структуразын тургузарының айтырыы шиитпирлеттиниип, бүдүрүлгениң мөөңнээри улгадып, дириг болгаш боттуг күш-ажылын камнап алырының аргалары улам калбак болуп бар чыдар.

ЭДЧ-ниң XXVII сессиязының (1973 чылдың июнь) дыңнадыында демдеглээнин ёзугаар алырга, Комплекстиг программаны боттандырары ЭДЧ чурттарының аразында экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың кол утказы апарган.

Ол программаны амыдыралга боттандырарының кол оруктарының бирээзи — машина тудуушкунунга бүдүрүлгени специализастаарын болгаш кооперастаарын калбартыры болур. ЭДЧ чурттарының коммунистиг болгаш ажылчын партиялары ону бирги черлениң ужур-дузалыг кылдыр көрүп турар. Бүдүрүлгени специализастаар болгаш кооперастаар дугайында 1971 чылда безин ЭДЧ чурттары боттарының аразынга 300 чыгам дугуржулганы кылган, оларның аразында Болгария — 45, Венгрия — 43, Румыния — 30 ажыг дугуржулганы чарган.

Ажылдап турар бүдүрүлге күчүлерин эки ажыглаарының болгаш чаа бүдүрүлге күчүлерин улам ажыктыг кылдыр тургузарының аргалары интеграция боттанышкынының үезинде улам калбарар.

Машина тудуушкунунуң барык 800 аттарлыг продукцияны хаара туткан ол адырынга хөй талалыг специализация болгаш кооперастаашкының дугайында эрткен чылын чеди дугуржулга күштүг болуп кирген. Ол дугуржулгалар амгы беш чылда специализастаан продукцияның чартык миллион чыгам единицаларын ЭДЧ чурттары ботботтарынга садыглажырын көрген. 1975 чылдың соондагы үеде, ЭДЧ чурттарының планнарын аайлаштырары чорупп турда, бүдүрүлгени кооперастаары улам калбарар.

Үлетпүрге бүдүрүлгени специализастаары болгаш кооперастаары ЭДЧ чурттарының аразынга машиналарны болгаш дериглерни кайы-кайызынга ажыктыг кылдыр садыглажырынга идиг берип, оларның беш чылдар планнарының чогуур онаалдаларын күүседирин чиигедир. Чүгле 1971—1972 чылдарда безин ол садыглажыышкын 28 хуу немей өскен. Чаа дугуржулгаларны боттандырарының ужурундан садыглажыышкын моон соңгаар улам улгадыр.

Ындыг чаңгыс тодаргай чижек бар. ЭДЧ чурттарынга кандыг-даа орукка торулбас чүък автомобильдериниң кара чаңгыс бүдүрүкчүзү Чехословакияның «Татра» заводу болур. 12 тонна чүък чүктээр ол марканың автомобильдерин 1975 чылда безин ЭДЧ-ниң өске, чурттарынче 10 муң ажыгны чорудуп берген турар. ЭДЧ чурттарының эрге-ажыктарынга таарыштыр «Татра» заводту калбартырын чаңгыс чурттуң күзели-биле боттандырары дыка берге чарыгдалдарны негээр, ынчангаш ол айтырыгны ол чурттар шупту шиитпирлээр. Делегейниң салыышкын банкызы Чехословакияга 77,5 миллион рубль хемчээлдиг чээлини берген. Ол банк ниитизи-биле 278 миллион рубль чээлилерни тывыскан. Акы-дуңма чурт бүрүзүнүң эрге-ажыктарынга таарыштыр, күш-ажылдың делегейге социалистиг хуваалдазын ханыладырынга чугула ужур-дузалыг адырларга ол чээлилерни ажыглап турар.

Социалистиг экономиктиг интеграцияны улам ыңай хөгжүдери сайзыраңгай социализмниң болгаш коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарының, ЭДЧ чурттарының экономиктиг хөгжүлдезиниң деңнелдерин чоорту чоокшулаштырарының болгаш деңнелдирериниң, социалистиг чурттарның чаңгыс эвин быжыглаарының болгаш делегей системазы болур социализмниң күштелдирериниң эң чугула факторларының бирээзи болуп чыдар.

Н. СЕМЕ[illegible]

экономика эртемнериниң кандидады.

Силерниң байырлалыңар-биле, эргим башкылар!

Башкыларның шүлүктери

АВАЙ

Алдын хүн дег эртемнерже
Алыс күзел бедииң углаан —
Чолу чырык кызыл меңээ
Чоргаарланам, төрээн авай.
Урал, Сибирь, Саян ажыр
Үжүп эрткеш, сургуул доозар —
Урууң оруу делгем болгай,
Уярава, ынак авай.
Чаңнык, шуурган, кадыр чалым
Чалан-салым оруун богбас —
Эштиг-өөрлүг кызыл меңээ
Эки чорук күзе, авай.

А. АРАПЧОР,
РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы. Туран хоорай.

БАШКЫМГА

Ажы-төлдүң, күрүнениң херээ дээштиң
Амыр-дыжын, күжүн, билиин харамнанмайн,
Чүзүн-бүрүн мергежилдиг кадрларны
Чүрээ чылыг совет башкы кижизиткен.
Эргим башкым үжүк билбес уруг мени
Эртемнерге өөредип кагбаан болза,
Сеткилимниң ханызындан дойлуп келген
Чечен сөстү сеңээ кайын эргүй аар мен.

Галина МУНЗУК,
Мугур-Аксы школазының башкызы.

ТЫВАНЫҢ ЧУРУМАЛЫ

Ховуларның делгемнери херлип-херлип,
Кокпа үнмээн булуттарда тутчу берген.
Черни каастаан чүзүн-баазын
Челээш өңнер ында база чуруттунган.
Амыдырал чарыштырган аът ышкаш,
Арыг салгын ону харын сорук киирген.
Талыгырда булуттардан алыс бодун
Даглыг Тыва көрүксеп каап турганзыг-даа.
Чаңгы шагда чиргилчин дег чивеш кылдыр,
Чаңгыс эвес чылдар эртип сүрүшкей-ле.
Ынчалза-даа олар шупту булуттардан
Ылап чуруун танып алыр ышкаш болур.
Тудуп турар хоорай, суурлар бүгүдези,
Туруглар дег заводтарның хоолайлары
Мөңге шагда чаартынып немежи бээр,
Бөгүн ону кым-даа билир, чоргаарланыр.
Булуттарның чамдыктары өскерлиш чок,
Мун-мун күзел ында сиңе бергензиг-даа.
Аймак чоннуң эң-не дээди соруктары
Ак-көк дээрде чуруттуна бергензиг-даа.
Бодум соруум ында база кирже берген,
Боралдыр ак булуттарже эртен көөр мен,
Хөглүг омак шүлүктерге чуруттунар
Хөөн-сеткил мени чүглеп келгензиг боор.

А. НЕКРАСОВ.
Нарын школазының башкызы.

ЧЕТТИРДИВИС

1949 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп, ол үеде Тывага кара чаңгыс ортумак школа — Кызылдың № 2 школазының 8 дугаар клазынга өөренип кирдим. Ынчан бо школага хоочун башкылар А. М. Белек-Баир, А. А. Федченко, З. Д. Сапогова, Л. В. Герасимова, а ол ышкаш аныяк башкылар М. А. Титова, З. С. Слободчукова, Е. Чаркова болгаш өскелер-даа ажылдап турган.

Өөредилге эргелекчизи Ася Александровна Федченко орус дыл кичээлинге келгеш: — Орус дыл болгаш литератураны силерге башкылаар Мария Александровна Титова бо-дур — деп, бисти аныяк башкы-биле таныштырды. Мария Александровна литератураның баштайгы кичээлдеринден эгелээш-ле, бистерни чаа-чаа чүүлдер-биле таныштырып, тема бүрүзүн тодаргай тайылбырлап, а орус дыл кичээлинге грамматиканың янзы-бүрү дүрүмнерин канчаар өөренирин, орус дыл падежтериниң төнчүлерин шын бижиир дугайында тайылбырлаар турган.

Мария Александровна бистерни 10 дугаар класс доозукжевиске башкылаан. Башкы ажылынга бүгү күжүн, арга-мергежилин салып келген. Бистер башкывысты хомудатпас дээш, орус дылга болгаш литератураага кызымак өөренип, бышкан билигниң аттестаты деп үнелиг документини 17 кижи алдывыс.

Мария Александровнаның кызымак күш-ажылы халас барбаан.

Оон кижизиткен өөреникчилери элээн каш чылдар эрткен соонда, дээди эртемни чедип алгаш, чамдыызы (Нийман биле Седембаа Тараачылар, Григорий Даржаа, Намдак Эртине, Дүктүг-Уруг Бирова) башкызының изин истеп, чаа өзүп олурар салгакчыларны өөредип, өскелери даг үлетпүрүнде (Дандар-оол Сарыкай, Кошкар-оол Куулар) ажылдап база эртем-шинчилел ажылын кылып турар. Мен бодум хуумда меңээ улуг идигни берген кижилерниң бирээзи — Мария Александровна деп санаар мен.

Мария Александровна амгы үеде бодунуң төрээн хоорайы Тулада башкылап турар. Башкывыс бистиң-биле харылзаалыг, а 1969 чылда чайын маңаа дыштанып келирге, бистерниң өөрүшкүвүс кызыгаар чок болган.

Башкыларның бо чаагай байырлалын таварыштыр бистер Мария Александровнага чүректиң ханызындан изиг байыр чедирип, быжыг кадыкшылды, буянныг үүлезинге чедиишкиннерни күзедивис.

Н. ШАКТАРЖИК,
география эртемнериниң кандидады.

ЧУРУКТА: Таңды районнуң Элегес ортумак школазының башкызы К. С. Оюн кичээл үезинде.
А. МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

БУЯННЫГ КИЖИ

1938 чылдың август айның ортан үези турган чүве. Чөөн-Хемчик районнуң Улуг-Шелеге күзеглеп турган бис. Ынчан мен ада-ие чок оскус оол болгаш, угбам-честем өөнге чурттап чораан мен.

Бир-ле катап честемниң төрели болур кижи Кызылдан шөлээлеп чеде берген. Ол мээң өөренир күзелдиимни билип кааш, мактап деткип хөлчок. Каш хонганда Шеледен аъттыг үнгеш, Кызылга чедип келген бис.

Сентябрьның эгези-ле турган боор. Мени школага чедире берген. Ам бодап чоруурумга, ол школа амгы хоорайның № 1, 2 чунар-бажыңнарының чанынга турган ийик.

Бисти бир херээжен башкы класска чыып алгаш, алыс сорулгавысты, борта чүнү өөрениривисти чугаалап турду. Ынчалдыр, 14 харлыг тургаш, бирги класска олурупканым ол чүве. 30 хире оолдар, уруглар чаңгыс класста олдувус.

Меңээ А деп үжүктү айтып берген башкым — Таисия Филипповна Ламаны кажан-даа утпас мен. Ол буянныг кижи Кызылдың № 2 школазынга 30 ажыг чыл ажылдааш, ам пенсияже үнген. Бүгү-эвилелдиң башкылар хүнүн таварыштыр Таисия Филипповнага ажылчыш байырымны чедирип тур мен. Ол ышкаш мээң бодумнуң-даа өөренип чораанымы, амгы үеде ажы-төлүмнүң-даа өөренип турары № 2 школаның бүгү башкыларынга өг-бүлевистиң мурнундан өөрүп четтиргенимни илередип, улуг аас-кежиин күзеп тур мен.

С. САНДАН,
тудугжу, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.

Эмчиниң сүмези

Арбузтуң эм шынары

Ногаалар дээрге чаңгыс болгаш ийи чылда үнер, чемге ажыглаар шынарлыг чүлүктүг үнүштер болур. Оларның чүлүүнда кижиниң организминге эргежок чугула белоктар, углеводтар, үстер, витаминнер, минералдыг дустар болгаш органиктиг кислоталар бар.

Арбуз болгаш тыква ышкаш бахчи культуралары чылыг ховуларга эки өзер. Бо ногааларны ол хевээр-даа, эът болгаш балыктан кылган чемнерге холуй-даа чип болур. Бышкан арбузтуң ишти эң тергиин чаагай амданныг, диета чем болур. Ону суксунга ажыглаарга аажок эки.

Чон арбузту шаандан тура эм кылдыр ажыглап келген. Бышкан арбузтуң ишти кижиниң суксаанын чидирер болгаш халыыдаан аарыгга удур ону база ажыглап турар. Арбуз болза сидикти дүрген ылгап үндүрер шынарлыг. Ынчангаш хаваннан ыжар, чүрек, хан дамыр системазының болгаш кара-бүүрек аарыгларынга удур хереглээр. Чаа арбуз картын хандылааш, ол аарыгларга удур ажыглап болур. Оон картын кургаткаш база ажыглап болур.

Бышкан арбуз баар аарыы эмнээринге база ажыктыг. Ол организден чүгле суук чүүлдү ылгап үндүреринге идиглиг эвес, харын баарның шынган эъттерин дүрген сиңиичел чигирлиг бүдүмел-биле хандырар.

Бышкан арбуз ишти ижин-шөйүндүнүң ажыктыг микроорганизмнериниң ажыл-чорудулгазынга болгаш чем хуулдурушкунуң экижидеринге ажыктыг, холестеринни ылгап үндүреринге идигни бээр. Оон аңгыда арбузта витаминнер болгаш фолий кислотазы база бар, олар артериосклероз деп аарыгга удур дээштиг шынарлыг.

Ынчангаш арбузту хан аваажаан, от аараан, сидик ылгап үндүрер оруктар аараан таварылгаларда база ажыглап турар.

А. КЫРГЫС,
эмчи.

ШЫДЫРАА

Бүгү-эвилелдиң шыдыраа маргылдаазының мурнуку одуруунда деӊ санныг алды ойнакчы чорп турар. Соңгаарлаткан оюнну доосқан соонда делегей чемпиону чорааннар Спасский болгаш Смыслов, гроссмейстерлер Карпов, Керес, Корчной, мастер Рашковский олар 2-2 санныг апарган.

Тайманов соңгаарлаткан оюнну уламчылавайн, октябрь 5-те Рашковскийге уттурган деп санадып каан. Смыслов бодунуң материалдыг артык күжүн 51-ги кеште чазыг чок ажыглааш, Григорянны тиилеп алган.

Корчной — Геллер, Рашковский — Смыслов, Геллер — Таль, Свешников — Керес, Петросян — Григорян, Кузьмин — Спасский, Савон — Рашковский, Кузьмин — Григорян оларның аразынга ужуражыышкыннарның түңнели чартык санныг болгулаан.

Ол ышкаш аараш Тукмаков-биле ойнавайн, эрттирипкен ужуражыышкынын Таль кылган. Олар 39 дугаар кеште-ле хайымга чөпшээрешкен.

Үш-үш ужуражыышкынның соонда аныяк шыдыраачылар хоочуннардан хожудавайн чорп турар. Сибирьниң мастери Рашковский мурнуку одуругже үнер аргалыг болган. Делегей чемпиону чораан Смыслов оон-биле ойнааш, оода чадаарда хайымнап алыр дээш, дыка-ла боданыр ужурга таварышкан. Аныяктар ортузунда талантылыг чемпион Беляковский бодундан дуржулгалыг ойнакчыларга черле күш четпейн, үш удаа уттурар ужурга таварышкан.

Я. РОХЛИН.
(СЭТА).

БОДАП ЧОРУУР МЕН

Баштайгы школа, баштайгы башкы. Бо сөстер, ол овур-хевирлер кижиниң сагыжындан кажан-даа үнмес. Мээң баштайгы болгаш бүгү назынымда уттпайн чоруур школам — Кызылдың № 1 школазы ол чүве. Баштайгы башкым — Зоя Гавриловна Кучеренко. Ол буянныг башкы мени эртем-билигниң эргинин артадып, эжиин ажып берген.

1940 чылда Кызылдың театр студиязынга өөренип кирдим. Ынчан бисти Москвадан чалаттырып келген режиссер, башкы Иван Яковлевич Исполнев башкылап турган. Башкывысты дыка хүндүлээр болгаш ооң өөреткен эртеминге улам сундулап, театр уран чүүлүнче хандыкшылывыс дендээн. Орта сургуулдарының сонуургалын ооң хаара тудуп билирин магадаан мен. Ол ышкаш Москваның Луначарский аттыг театр уран чүүлүнүң институдунга башкылатканым — Күрүне шаңналының лауреады, РСФСР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы, профессор Ольга Ивановна Пыжоваға өөрүп четтиргенимни кезээ мөңгеде сөглеп, хүндүлеп чоруур мен.

1960—63 чылдарда хөгжүм-шии театрының чанынга турган театр студиязынга чамдык кичээлдерни эрттирип, башкылап турдум. Ол студияны дооскан сургуулдарым — Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Л. Солун-оол, артистер М. Дарый, Р. Серен-оол, К. Анчимаа, М. Солун-оол, В. Мартай-оол болгаш өскелер-даа бо хүннерде мээң-биле кады ажылдап, ээлдек, чымчаа-биле мени «башкы» деп хүндүлээри меңээ чоргаарланчыг. Башкы диртири — магалыг-ла-дыр деп бодап чоруур мен.

М. РАМАЗАНОВА,
Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи.

ЧАҢГЫС ДОМАК

1947 чылда Бии-Хемниң Тарлаг-Аксы суурунуң школазынга өөренири-биле ачам мени аътка ушкарып алгаш, чедирип каан. Орук дургаар эки өөренирин, башкыларны кичээнгейлиг дыңнаарын, оларның айтып берген чүүлдерин утпас кылдыр билип алырын сургавышаан, башкылар болза дыка хөй чүве билир, мерген угаанныг улус дээрзин тайылбырлап берди. Сактырымга, башкылар шупту мөге-шыырак, улуг-бедик кижилер ышкаш болган.

Даартазында школага эртежик чеде бердивис. Школа коридорунда, чеңгиничиккеш ырлашкан сургуулдар аразында, бажының дүгүн чолдайтыр таарткаш, кылайтыр дырап алган аныяк оол маңнап тур. Бир көөрүмге, даштың тевектээн оолдар аразында-даа кирипшкен турар болду. Коңга адышкен соонда, клазывыска сыңмарлажып олуруптувус. Эжик ажыттынза-ла, демги кижи улуг ном тудуп алган кире маңнап келгеш, башкы столунуң чанынга тура дүштү. Ыдывыс чиде берген олур бис. «Мен силерни өөредир кижи мен» дээш, адынсывын адап бергеш, бисти таарыштыр олурткулааш, корум-чурумну тайылбырлады. Оон тыва улустуң «Үш чүүл эртемниг оол» деп тоолун номчуп эгеледи.

Кежээниң-не удуур, дыштанып өрээливиске келгеш, чаа номнарны номчуп, солун чүүлдерин чугаалап берип турду. Башкывыс чүвени хөйнү билири-биле чоорту бистиң бүзүрээливисти чаалап апкан. Кандыг-бир чүве дугайында маргышканывыста, үзе чарар башкывыска халчып чеде бээр апарган бис. Оон бээр 26 чыл эрткен. Ынчалза-даа баштайгы башкымның: «Билиг — караңгының чырыткызы» дээн чаңгыс домаа бажымга кезээ мөңгеде артып, эртем-билигни чедип алырынче мени сорук киирип, кыйгырып чоруур лозуң апарган.

Бо чайын Семен Иргекпеевич-биле Туран хоорайга ужуражы бердим. 1947 чылда башкылар чедишпезинден, чүгле 6-гы класс доосган турда, башкыладып чоруткаңын ол чугаалады.

Инженерлерниң ажыл-херээн бүдүрүлгеге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге кылган ажыктыг чүүлдерниң хемчээлинден хамаарыштыр үнелеп турар. Башкы кижиниң ажылының дээштиин, ажыктыын канчаар тодарадырыл, кандыг сан-чурагайлар-биле хемчээрил? Башкының чугаалаан сөс бүрүзү, домак саны өөреникчизиниң медерелинге кезээ мөңгеде артар, ооң сагыш-сеткилиниң хөгжүүрүнге дээжи болур. Ынчангаш башкының ажылын хемчээнтер тускай сан-чурагай тывылбас боор. Төрээн чуртувуста коммунизм тургузар дээш хайныккан ажыл-иште совет башкының ажылы чүмү-биле сиңниккен. Ынчангаш баштайгы башкымга, Бии-Хем районнуң хоочун башкыларының бирээзи Семен Иргекпеевич Ламажыкка, чүректиң ханызындан изиг байырны чедирип, чаа үениң төлептиг кижилерин кижизидеринге улуг чедиишкиннерни күзеп каайн.

Ч. ДОСПАН,
инженер.

Валентина Ортун-Назын алды чыл бурунгаар Бай-Тайга районнуң Тээли ортумак школазын чедиишкинниг доосқаш, Кызылдың педагогика институдунуң физика-математика факультединге өөренип кирип алган. Студент чылдар билдиртпейн эрте берген. Институтту доосқаш, ол төрээн школазынга башкылаары-биле чедип келген.

Ол ам бодунуң өөреникчи чылдарында башкыладып чораан башкылары Сергей Сарыгович Хертек, Саая Намчылович Долмажап болгаш өөн-даа өскелер-биле кады чаңгыс школада ажылдап эгелээн.

Валентина Ортун-Назын Тээли ортумак школазында 8—10 класстарда физика эртемин башкылап, институтка чедип алган бүгү арга-дуржулгазын, эртемин өөреникчилерге дамчыдып берип турар.

ЧУРУКТА: В. Ортун-Назын 9 «А» класста физика урогунуң үезинде лабораторлуг ажылдар чорудуп турары.
В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

ҮЖЕН ДӨРТ ЧЫЛ

Өөредилге чылын байырлалдыы-биле уткуп алырының баштайгы коңгазы шагдала эдипкен. Дизип каап чинчилер дег чыскаалыпкан бичии чаштарның мурнунда ортумак сыныг, бажының дүгү кажарыксай берген, оожум, топтуг аажы-чаңныг кижи уругларга чагыг сөзүн берген тур...

Алексей Дамдын-оолович Самбуу башкылаашкынның 34-кү чылын бодунуң өөреникчилери-биле уткуп турары ол. Ол башкы чонунуң хүндүткелин чаалап ап, бичии уругларга быжыг билигни бээр дээш, чеже күштү, дерни, чеже уйгу чок дүннерни арттирбээн дээр.

Алексей Дамдын-оолович Чөөн-Хемчик районнуң Кызыл-Тайга, Шеми, Хөндергей, Ийме база Барыын-Хемчиктиң Аянгаты школаларынга үр чылдар иштинде директорлап ажылдап чораан. Ол школа бүрүзүнге чаа чүүлдүң нептередикчизи, суртаалчызы болуп келген.

— Силерниң ажыл-ижиңерде сагыжыңарга бо-ла кирип келир онзагай таварылга бар бе, Алексей Дамдын-оолович? — деп, айтырдым.

— Бар болбайн аан. Баштайгы кичээлим өөрүнчүг болгаш сүрээдечиг болуп арткан. Эң-не баштай үжүк айтып берген өөреникчилерим уттундурбас. Олар ам бодунуң чонунуң мурнунга ёзулуг улуг-хуузун киире бергеннер боллур ийин — деп, хөй чылдар иштинде республиканың улус ажыл-агыйын, культуразын хөгжүдеринге чедип алган чедиишкиннери дээш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хүндүлел бижии-биле шаңнаткан башкы чугаалады.

Алексей Дамдынович — дуржулгалыг пропагандист болгаш «Октябрь 30 чылы» колхозта «Билиг» ниитилелиниң эге организациязының даргазында хөй чыл иштинде ажылдап турар. Човнуң суртаалчызы болганда, чылдың дөрт үелеринде ол Улуг-Шыкта сүт-бараан фермазынга, Ак-Шатта механизаторларның турлаанга база ырак-узак кодааннарда малчыннарга доктаамал чедип турар.

Ол чоннуң башкызы боорундан аңгыда үлегерлиг ада. Ооң ийи оглу дээди эртемниг эмчилер, а арткаңнары ам-даа өөредилгезин уламчылап турар.

34-кү өөредилге чылын хоочун коммунист башкы быжыг тура-соруктуг, чалгыннаан күзел-биле эгелээн.

М. ОНДАР.

КИЖИЗИДИКЧИ

Тээлиниң № 2 сес чыл школазының эге класс башкызы Анай Салчаковна Коңга 25 чылдарның дургузунда бичии чаштарны өөредип, кижизидип келген.

Кандыг-даа ажылга тура-соруг, чүткүл херек. Анай Салчаковна школачы чылдарында-ла башкы болурун күзеп чораан. 1948 чылда Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Тываның эң ырак районнарының бирээзи Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксы чеди чыл школазынга башкы ажылын эгелээн. Бодунуң доозуп алган эртеминге улуг совуургалдыг кижи ооң чажыттарын ажыдып, баштайгы бергелерни ажып эрткен. Ынчап аныяк башкының өөренип алган билиин ажыл-херек кырынга холбаарынга кады ажылдап турган башкылары Ханды-Серен Наадым, Сержиңмаа Мага-Шири болгаш өскелер-даа арга-сүмелерни берип, улуг дузаны чедирген. Кады ажылдап турган эш-өөрүнүң арга-дуржулгазын өөренириниң ден аңгыда, Анай Салчаковна чайгы курстарга доктаамал барып, бодунуң тускай билиин бедидип келген. Ол «Эге школа» деп журналды, «Учительская газета» солунну чылдың-на чагыдып алгаш номчуп турар болгаш ында бижиттинген арга-дуржулгаларны, методиктиг сүмелерни кичээлдерге ажыглап турар. Өске башкыларның кичээлдеринге олуржуп, оларның ажылындан эки чүүлдерни өөренири — башкының бар эки талазы ол. Шак ындыг янзылыг ажылдаашкынның түңнелинде Анай Салчаковна Коңганың бичии уругларны өөредип кижизидеринге арга-мергежили өзүп келген.

Анай Салчаковна школада эге класс башкыларының методиктиг каттыжыышкынын каш чылдарда улаштыр башкарлап удуртуп келген. Оон-биле кады башкыда өске хөй нийти даалгалар база хөй. Башкылар болгаш ажылчыннарның профэвилел месткомунуң даргазы, суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү, агитатор.

А. С. Коңга херээженнер ортузунга ажылын чорударда, төрелдер ажылы-биле холбап турары ажыктыг. Ажы-төлүнүң өөредилгезинге болгаш кижизидилгезинге кичээнгей салбас ада-иелер-биле херээженнер чөвүлелин дамчыштыр хемчеглерни ап келген.

Анай Салчаковна — тос уругларның иези. Ынчангаш ол уругларының келир үези дээш база-ла даады сагыш човап чоруур.

1952 чылдан бээр СЭКП кежигүнү А. С. Коңганың шудургу күш-ажылын партия, совет органнар бедии-биле үнелээн. Ол «В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 100 чыл оюнга Күш-ажылчы шылгарал дээш» — деп юбилей медалының эдилекчизи.

Б. БАРБА.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 7-ДЕ
МОСКВАДАН

12.00—Дамчыдылгалар программазы. 12.05—Медээлер. 12.10—Школачыларга. «Будильник». 12.40—«Совет Эвилелинге бараан бооп тур мен». 13.40—13.50—Чапсар. 13.50—«Бөгүн —башкылар хүнү». 14.05—«Музыкалыг киоск». 14.35—Өңнүг телекөргүзүг. «Кино али-чоруктарының клуву». 15.35—«Литература чогаалдары экранда». «Чаңнык» Уран-чечен фильм. 17.00—Делегей панорамазы. 17.30—Өңнүг телекөргүзүг. М. Доризонуң шүлүктери болгаш ырлары. 18.00—«Үе». Информастыг программа.

КЫЗЫЛДАН

18.30—«Цитадельде амыдырал». Уран-чечен фильм.

МОСКВАДАН

20.00—«Сурагдаашкын». 20.30 — Музыкалыг программа. «Көрүкчүлерниң чагааларын ёзугаар». 21.00—Футбол талазы-биле ССРЭ-ниң чемпионады. «Арарат» (Ереван)—«Динамо» (Москва).—22.45—«Поэзия». Г. Эминниң шүлүктери. 23.00 — 23.30—«Үе». Информастыг программа.

ОКТЯБРЬ 8-ТЕ
КЫЗЫЛДАН

18.30—«Пушкин дугайында чугаа». Телефильм. 19.20 — Телемедээлер. 19.35—«Он беш республикаларның оолдары». Телефильм. 19.50—«Чарыш оду». Дамчыдылга. 20.20—«Күстүң чуруктары». Документалдыг фильм. 20.30—«Аныяк гвардия». Дамчыдылга. 21.00—«Көдүрлүүшкүнүң үш чадазы». Телефильм. 21.25—Телемедээлер. 21.35—Чарлалдар, реклама. 21.40—23.00—«Ак-көк экранның маадыры». Уран-чечен фильм.

Редакторнуң оралакчызы М. Н. СМИРНОВА.

КИНО

ОКТЯБРЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аът мунган бажы чок кижи» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Соңгу чүктүң хааазын кыпсыңар» 11.00, 12.35, «Аас-кежиниче орук» (2 сериязы катай) 14.10, 17.05, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Узун чаъштыг, чараш кыс — Варвара» 10.30, 12.10, «Дидим Михай» (2 сериязы катай) 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кино чыынды 9.20, «Скрипканың ээн келгени» 11.20, 14.20, «Машиналар чарыжы» 12.40, 16.00, 17.40, 19.20, 21.00 шактарда.

ОКТЯБРЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Робинзон Крузонуң амыдыралы болгаш алдентиг ужуралдары» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.00, 18.45, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Машиналар чарыжы» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Дача» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Кино чыынды 9.20, «Аът мунган бажы чок кижи» 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 21.00, «Адалар болгаш оолдар» 17.00 шактарда.

„Найырал" турпоездиниң аян-чоруктары

Кызыл — Абакан — Омск — Челябинск — Уфа — Куйбышев — Ульяновск — Казань—Ленинград —Псков — Новгород аразынга чоруур «НАЙЫРАЛ» поездизиниң туристери Кызылга бо чылдың октябрьның 12-де эртенгиниң 9 шактан кежээкиниң 16 шакка чедир, а районнардан келген кижилер—октябрьның 13-те демдегледирин Туризм болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлели дыңнадып тур.

ТУРИЗМ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ОБЛЧӨВҮЛЕЛ

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: 667000 Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харыысалгалыг секретарьның 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кадээ ажылагый килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер

Пар. ама 2. Тираж 15.953 ЧАГЫГ № 2311.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01404.